

ФІНАНСИ

*За редакцією
С.І. Юрія В.М. Федорова*

Підручник

До 50-річчя
ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ФІНАНСИ

Підручник

За редакцією
доктора економічних наук, професора С.І. Юрія,
доктора економічних наук, професора В.М. Федосова

2-ге видання, перероблене і доповнене

Затверджено
Міністерством освіти і науки України

Київ
"ЗНАННЯ"
2012

УДК 336(075.8)
ББК 65.9(4)26я73
Ф59

Затверджено Міністерством освіти і науки України (лист № 1.4/18-Г-671 від 20 березня 2008 р.)

Авторський колектив — викладачі Тернопільського національного економічного університету: *С.І. Юрій*, д-р екон. наук, професор, ректор університету, завідувач кафедри міжнародних фінансів, заслужений діяч науки і техніки України (вступ, розд. 1, 3, 4, 7); *Л.М. Алексеєнко*, д-р екон. наук, професор кафедри фінансів суб'єктів господарювання і страхування (розд. 14); *В.Г. Дем'янишин*, д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри фінансів суб'єктів господарювання і страхування (розд. 3, 6); *О.М. Десятнюк*, д-р екон. наук, професор кафедри податків і фіскальної політики (розд. 5); *О.П. Кириленко*, д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри фінансів (розд. 9); *Т.О. Кізіма*, д-р екон. наук, професор кафедри фінансів (розд. 12); *А.І. Крисоватий*, д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри податків і фіскальної політики (розд. 5); *Л.М. Безгубенко*, канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів суб'єктів господарювання і страхування (розд. 11); *О.В. Кнейслер*, канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів суб'єктів господарювання і страхування (розд. 13, 15); *Н.Я. Кравчук*, канд. екон. наук, доцент кафедри міжнародних фінансів (розд. 8, 16, 17, 18, 19); *М.П. Шаварина*, канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів (розд. 2, 10)

Рецензенти: *В.Л. Андрущенко* — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів та кредиту Міжрегіональної фінансово-юридичної академії; *М.І. Крупка* — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка, заслужений діяч науки і техніки України; *Л.О. Омелянович* — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів Донецького національного університету економіки і торгівлі імені М. Тугана-Барановського

Фінанси : підручник / за ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. — 2-ге вид.
Ф59 переробл. і доповн. — К. : Знання, 2012. — 687 с.

ISBN 978-966-346-964-5

Час — динамічна категорія людського буття. Нещодавно велись бурхливі дискусії стосовно змісту першого видання фундаментального підручника “Фінанси”. І от економічні реалії сьогодення вимагають переосмислення змісту фінансово-економічних явищ і процесів, нових інсталяцій для дефініцій, що їх описують. Отже, друге видання підручника — це спроба внести корективи й доповнення у тлумачення класичних аксіом фінансової науки. У підручнику викладено теоретичні основи функціонування фінансів відповідно до вимог освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів галузі знань “Економіка і підприємництво”. Розкрито історичні етапи становлення й розвитку фінансів та фінансової науки, сутність фінансів як економічної категорії та їх роль у процесі суспільного відтворення. Розглянуто особливості функціонування фінансової, бюджетної та податкової систем, роль фінансового механізму в реалізації фінансової політики. Креативно висвітлено зміст і призначення фінансів суб'єктів господарювання, міжнародних фінансів, фінансового і страхового ринків, фінансів домогосподарств. Ґрунтовно охарактеризовано фінансову безпеку держави, механізм державного кредиту та функціонування соціальних позабюджетних фондів. Значну увагу приділено характеристичці фінансових систем зарубіжних країн. Матеріали підручника допоможуть студентам зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки радикальних змін, що відбувалися і відбуваються в економіці України.

Для студентів економічних спеціальностей, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів, працівників фінансових органів та установ, усіх, хто бере активну участь у зміцненні економічної могутності держави Україна.

УДК 336(075.8)
ББК 65.9(4)26я73

- © С.І. Юрій, В.М. Федосов, Л.М. Алексеєнко та ін. автори, 2008
- © С.І. Юрій, В.М. Федосов, Л.М. Алексеєнко та ін. автори, зі змінами, 2012
- © Видавництво “Знання”, оформлення, 2012

ISBN 978-966-346-964-5

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	11
РОЗДІЛ 1. ПРЕДМЕТ ФІНАНСОВОЇ НАУКИ ЯК ПІЗНАННЯ СУТНОСТІ ФІНАНСІВ	15
1.1. Предмет фінансової науки	15
1.2. Сутність фінансів	19
1.3. Необхідність та характерні особливості фінансів	24
1.4. Функції фінансів	26
1.5. Фінансова система	29
ПРАКТИКУМ	40
РОЗДІЛ 2. ГЕНЕЗИС І ЕВОЛЮЦІЯ ФІНАНСІВ	42
2.1. Фінанси як економічна категорія	42
2.2. Історичний характер фінансів	45
ПРАКТИКУМ	55
РОЗДІЛ 3. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ФІНАНСОВОЇ НАУКИ	57
3.1. Історичні передумови виникнення фінансової науки та її роль у суспільстві	57

3.2. Сутність та структура фінансової науки	59
3.3. Зміст системи фінансових наукових знань та інструментарій фінансової науки	64
3.4. Розвиток фінансової науки у XV—XIX ст.	71
3.5. Світова фінансова наука у XX ст.	75
3.6. Розвиток фінансової науки у сучасний період	80
ПРАКТИКУМ.....	82
✓ РОЗДІЛ 4. ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА І ФІНАНСОВЕ ПРАВО	84
4.1. Фінансова політика, її сутність, види і значення	84
4.2. Фінансовий механізм та його роль в реалізації фінансової політики	89
4.3. Поняття та система фінансового права.....	101
ПРАКТИКУМ.....	105
✓ РОЗДІЛ 5. ПОДАТКИ. ПОДАТКОВА СИСТЕМА	107
5.1. Сутність, необхідність та види податків	107
5.2. Податкова політика держави.....	117
5.3. Податкова система України	124
5.4. Організація податкової роботи та діяльність Державної податкової служби	145
ПРАКТИКУМ.....	150
✓ РОЗДІЛ 6. БЮДЖЕТ. БЮДЖЕТНА СИСТЕМА	153
6.1. Соціально-економічна сутність, необхідність та призначення бюджету	153
6.2. Бюджетна політика і бюджетний механізм.....	158
6.3. Бюджетний устрій та бюджетна система	164
6.4. Економічна сутність і склад доходів бюджету	170
6.5. Видатки бюджету, їх сутність, склад і класифікація.....	184
6.6. Бюджетні права та бюджетна ініціатива	192
6.7. Бюджетний процес	196
ПРАКТИКУМ.....	208
✓ РОЗДІЛ 7. БЮДЖЕТНИЙ ДЕФІЦИТ.....	211
7.1. Поняття стану бюджетного фонду та дефіциту бюджету	211
7.2. Соціально-економічні наслідки бюджетного дефіциту	211
7.3. Джерела фінансування дефіциту бюджету та їх класифікація.....	220

7.4. Методи обмеження та шляхи скорочення дефіциту бюджету	229
ПРАКТИКУМ.....	235
РОЗДІЛ 8. ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ.....	238
8.1. Економічна природа й роль державного кредиту	238
8.2. Форми державного кредиту і класифікація державних позик	246
8.3. Державний борг: сутність та соціально-економічні наслідки	253
8.4. Управління державним боргом	261
ПРАКТИКУМ.....	282
РОЗДІЛ 9. МІСЦЕВІ ФІНАНСИ. БЮДЖЕТНИЙ ФЕДЕРАЛІЗМ І ФІНАНСОВЕ ВИРІВНЮВАННЯ	284
9.1. Основи теорії місцевих фінансів.....	284
9.2. Сутність, функції та принципи організації місцевих фінансів	288
9.3. Місцеві фінансові інститути та їх характеристика	291
9.4. Роль місцевих фінансів у економічній системі держави.....	296
9.5. Бюджетний федералізм і фінансове вирівнювання	299
ПРАКТИКУМ.....	306
РОЗДІЛ 10. СОЦІАЛЬНІ ПОЗАБЮДЖЕТНІ ФОНДИ	308
10.1. Необхідність, зміст і роль соціальних позабюджетних фондів	308
10.2. Становлення та розвиток соціальних позабюджетних фондів	313
10.3. Загальна характеристика соціальних позабюджетних фондів	316
10.4. Вітчизняна практика функціонування соціальних позабюджетних фондів	318
ПРАКТИКУМ.....	330
РОЗДІЛ 11. ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	333
11.1. Теоретичні засади господарювання. Сутність суб'єктів господарювання та ознаки їх ідентифікації	333
11.2. Сутність фінансів суб'єктів господарювання.....	341
11.3. Основи організації фінансів суб'єктів підприємницької діяльності	347

11.4. Фінанси суб'єктів підприємницької діяльності	3
11.5. Особливості організації фінансів суб'єктів підприємництва — фінансових установ	3
11.6. Фінанси організацій та установ, створених органами виконавчої влади	3
11.7. Фінанси об'єднань громадян	3
11.8. Фінансова діяльність підприємців — фізичних осіб.....	3
ПРАКТИКУМ.....	3

✓ РОЗДІЛ 12. ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

12.1. Домогосподарство як інституційна економічна одиниця та суб'єкт фінансових відносин	38
12.2. Теоретичні основи фінансів домогосподарств.....	38
12.3. Бюджет домогосподарства, його структура. Сукупні ресурси і сукупні витрати домогосподарств.....	38
12.4. Заощадження домогосподарств, їх класифікація, мотиви та чинники	38
12.5. Фінансова поведінка домогосподарств	38
12.6. Особисті фінанси, їх розвиток в умовах ринку	38
ПРАКТИКУМ.....	38

✓ РОЗДІЛ 13. СТРАХУВАННЯ ТА СТРАХОВИЙ РИНОК

13.1. Об'єктивна необхідність і суть страхового захисту. Страхові фонди як джерело забезпечення страхового захисту	39
13.2. Економічна природа і сутність страхування	40
13.3. Функції і принципи страхування.....	40
13.4. Класифікація страхування	41
13.5. Поняття страхового ринку, його структура та елементи інфраструктури	41
13.6. Державне регулювання у сфері страхування.....	41
ПРАКТИКУМ.....	42

✓ РОЗДІЛ 14. ФІНАНСОВИЙ РИНОК

14.1. Фінансовий ринок у системі економічних відносин	42
14.2. Сегментація фінансового ринку	42
14.3. Характеристика інструментів фінансового ринку.....	43
14.4. Суб'єкти фінансового ринку.....	43
14.5. Фінансові посередники: класифікація та функціональне призначення	44
ПРАКТИКУМ.....	44

РОЗДІЛ 15. ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ	447
15.1. Сутність фінансового менеджменту	447
15.2. Фінансові рішення, їх розробка, прийняття та реалізація	451
15.3. Мета й основні завдання фінансового менеджменту	455
15.4. Стратегія і тактика фінансового менеджменту	457
15.5. Принципи й функції фінансового менеджменту, їхня характеристика	462
15.6. Механізм фінансового менеджменту, його сутність і складові	466
ПРАКТИКУМ	473
РОЗДІЛ 16. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ	476
16.1. Сутність та функціональне призначення міжнародних фінансів	476
16.2. Міжнародний ринковий механізм перерозподілу фінансових ресурсів і капіталу	483
16.3. Міжнародний неринковий перерозподіл фінансових ресурсів	495
ПРАКТИКУМ	509
РОЗДІЛ 17. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ	512
17.1. Економічна безпека як багаторівнева система: поняття та базові елементи	512
17.2. Фінансова безпека в системі економічної безпеки держави: сутність і декомпозиція.....	523
17.3. Механізм та системи забезпечення фінансової безпеки держави	530
ПРАКТИКУМ	541
РОЗДІЛ 18. ФІНАНСИ КРАЇН З РОЗВИНУТОЮ РИНКОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ	544
18.1. Ідейно-теоретичні та сутнісно-концептуальні засади фінансів у західній фінансовій науці	544
18.2. Фінансові системи країн з розвинутою ринковою економікою.....	548
18.3. Фінансова система Сполучених Штатів Америки	562
18.4. Фінансова система Японії	571
18.5. Фінансова система Німеччини	578
18.6. Фінансова система Великої Британії	587

18.7. Фінансова система Франції	59
ПРАКТИКУМ	60

РОЗДІЛ 19. ФІНАНСИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

19.1. Етапи економічної інтеграції в Європі. Фінансова політика у контексті поглиблення європейської інтеграції.....	61
19.2. Валютно-фінансова конвергенція та особливості організації фінансів Європейського Союзу	61
19.3. Бюджет Європейського Союзу. Бюджетна стратегія і бюджетний процес	62
19.4. Гармонізація податкової політики країн Європейського Союзу.....	63
19.5. Валютна інтеграція і спільна валютна політика ЄС.....	64
19.6. Основні інституції ЄС та їх роль у формуванні єдиної фінансової політики	65
ПРАКТИКУМ	66

ГЛОСАРІЙ

Розділ 5

ПОДАТКИ. ПОДАТКОВА СИСТЕМА

5.1. Сутність, необхідність та види податків

Податки — дуже складна фінансова категорія, яка справляє вплив на всі економічні явища та процеси. Це обов'язковий елемент економічної системи будь-якої держави незалежно від того, яку модель економічного розвитку вона вибирає, які політичні сили перебувають при владі. Відсутність податків паралізує фінансову систему держави в цілому, робить її недієздатною і в кінцевому підсумку — позбавленою будь-якого сенсу.

Історія цивілізації свідчить, що в різні періоди розвитку суспільства вводились різноманітні податки — на землю, майно, доходи, цінні папери, спадщину та дарування, додану вартість, заробітну плату, акцизи, збори й відрахування на автомобілі, коней, собак, продуктивну худобу та птицю, бджіл, подушні податки і податки на неодружених чоловіків, податки на бороду, вікна, двері тощо.

На різних етапах історичного розвитку податки відповідали особливостям самого історичного періоду, зокрема: способу виробництва, формам оподаткування, видам джерел доходів, напрямкам витрат тощо.

Головними передумовами виникнення податків вважаються перехід від натурального господарства до грошового та виникнення держави.

На найдавніших етапах державної організації початковою формою оподаткування можна вважати жертвоприношення, яке не було основане виключно на добровільних засадах. Жертвоприношення було неписаним законом і, таким чином, ставало примусовою виплатою чи збором.

Найдавнішим джерелом державних доходів були домени, або державне майно, землі, ліси. Спочатку вони належали до власності монарха, доходи яко-

го служили одночасно й доходами держави. Це були приватно-правові, а не публічно-правові доходи.

Іншим джерелом державних доходів були регалії — дохідні прерогативи казни, певні галузі виробництва, види діяльності, що приймалися у виключення користування казни і виключалися з суспільного обороту, із сфери діяльності населення.

Основними видами регалій були:

— “безхазяйна регалія” — все, що не мало хазяїна, оголошувалось таким, що належить казни. Це природні явища, як, наприклад, вітер, вода, надра, пшениця, тягло за собою встановлення державної монополії на вітряні млини;

— митна регалія, яка реалізовувалася шляхом встановлення зборів за право проїзду територією і стала прообразом митних платежів;

— судова регалія — здійснення правосуддя тільки державою (судові штрафи, мито, доходи від конфіскацій);

— монетарна регалія — право карбувати монету.

Регалії стали перехідним ступенем до податків.

З розвитком держави виникла “світська” десятина, яка утримувалася на користь впливових князів поряд з десятиною церковною. Така практика спостерігалася в різних країнах протягом багатьох століть: від Стародавнього Єгипту до середньовічної Європи. Так, у Стародавній Греції в VII—VI ст. до н. е. представниками знаті були введені податки на доходи в розмірі однієї десятої однієї двадцятої частини доходів, у результаті чого з’явилася можливість концентрувати і витратити кошти на утримання найманих армій, побудову укріплень навколо міст-держав, храмів, водопроводів, доріг, влаштування святкувань, роздачу продуктів і грошей біднякам і на інші суспільні цілі.

Фінансова система Київської Русі почала формуватися з об’єднання Дніпро-дніпурської держави в кінці IX ст. Основним джерелом доходів княжої казни була дань. Це був по суті спочатку нерегулярний, а потім все більш систематичний прямий податок. Князь Олег після свого затвердження в Києві зайнявся встановленням данини з підвласних племен. Данина утримувалася двома способами: “повозом”, коли вона привозилася у Київ, і “полюддям”, коли князі чи княжі дружини самі їздили за даниною.

Непряме оподаткування здійснювалося у формі торгових і судових мит. Мито “мит” утримувалось за провезення товарів через гірські застави, мито “перевезення” — за переправу через річку, “гостьове” мито — за право ввезення товарів на склад, “торговельне” — за право влаштувати ринки. Мита “вага” і “міра” встановлювались відповідно за зважування і вимірювання товарів, що були в ті роки досить складною справою. Судове мито “віра” утримувалось за вбивство, а “продаж” — за інші злочини. Судові мита становили зазвичай від 5 до 80 гривень.

Стійкої системи управління державними фінансами на руських землях було довго. Більшість прямих податків збирав Приказ великого приходу. Однак одночасно з ним оподаткування населення займалися і територіальні

прикази. Тому фінансова система Росії в XV—XVII ст. була надто складною і заплутаною.

Дещо упорядкувалась вона за часів царювання Олексія Михайловича, який у 1655 р. створив Рахунковий приказ. Перевірка фінансової діяльності приказів, аналіз прихідних і розхідних книг дали можливість досить точно визначити бюджет держави.

Протягом XIX ст. основним джерелом доходів залишались державні прямі і непрямі податки. Основним прямим податком була подушна подать. Кількість платників визначалась згідно з контрольними переписами.

Починаючи з 1863 р., з міщан замість подушної податі став утримуватись податок з міських будівель. Скасування подушної податі почалось у 1882 р. Друге місце серед прямих податків займав оброк — плата казенних селян за користування землею. Ставка оброку диференціювалась за класами губерній.

Купецтво платило гільдійську подать — процентний збір з об'явленого капіталу. Цей збір був введений ще Катериною II в 1775 р. для купців I, II і III гільдій замість подушної податі. Розмір капіталу записувався “по совісті кожного”. Крім того, діяла патентна система оподаткування торгівлі і промисловості. Були введені білети на лавки, тобто плата за кожен торговельний заклад.

Поряд з основними ставками за прямими податками вводились надбавки цільового призначення. Такими були надбавки на будівництво великих державних доріг, влаштування водних сполучень, тимчасові надбавки на прискорення виплати державних боргів тощо. Крім державних прямих податків функціонували земські (місцеві) збори. Земським закладам надавалось право визначати збори з землі, фабрик, заводів, торговельних закладів.

Серед непрямих податків у XIX ст. високі доходи Російській державі давали акцизи на тютюн, цукор, керосин, сіль, сірники, пресовані дріжджі, освітлювальні олії й нафтові мастила та ряд інших товарів. Значними були надходження від виробництва і торгівлі алкогольними напоями. Система акцизів, як і митні збори, мала не тільки фіскальний характер, вона забезпечувала державну підтримку вітчизняних підприємців, захищала їх у конкурентній боротьбі з іноземцями.

Як свідчить історія, збільшення податків у багатьох країнах значною мірою зумовлено затратами на милітаризацію економіки. З'являлись нові державні витрати на охорону навколишнього середовища, подолання економічної відсталості окремих районів, надання субсидій і кредитів країнам, що розвиваються.

Великі витрати викликали необхідність збільшення податків — головного фінансового методу мобілізації ресурсів у державний і місцеві бюджети. Податки перетворились у важливий інструмент перерозподілу валового внутрішнього продукту.

Однак, незважаючи на підвищення податків, доходів бюджету не вистачало на покриття всіх видатків держави, що постійно зростали. Бюджети капіталістичних країн у післявоєнні роки характеризувалися хронічними дефіцитами,

що покривалися державними позиками, випуск яких приводив до зростання державного боргу.

Після Другої світової війни різко розширилась сфера фінансових відносин. Значного розвитку набули місцеві (регіональні) фінанси, позабюджетні спеціальні урядові фонди, фінанси державних підприємств.

У 80-ті роки ХХ ст. у провідних країнах світу відбулася переоцінка методів і засобів державного регулювання через їх недостатню ефективність. Поширилась і отримала визнання бюджетна концепція, яка виходила з того, що податкові надходження є продуктом двох основних факторів — податкової ставки і податкової бази.

У другій половині 80-х — на початку 90-х років ХХ ст. провідні країни світу, такі як США, Велика Британія, Німеччина, Франція, Японія, Швеція та деякі інші, провели податкові реформи, направлені на прискорення нагромадження капіталу і стимулювання ділової активності. З цією метою використовувалось зниження ставки податку на прибуток корпорацій.

Початок 90-х років став також періодом відродження і формування податкових систем нових держав, які утворилися на території колишнього СРСР. Вони пішли шляхом ринкових реформ, взявши курс на приватизацію підприємств державного сектору. При цьому практично повністю втрачилось управління державним сектором.

В умовах розвитку ринкової економіки податки стають об'єктивним елементом фінансових відносин між державою та юридичними й фізичними особами. Формується завершена модель податкової системи кожної держави. Змінюються не тільки види податків і форми їх справляння, а й саме ставлення до них. За допомогою податків здійснюється перерозподіл валового внутрішнього продукту в територіальному та галузевому аспектах, а також між різними соціальними групами. Цей перерозподіл згладжує вади ринкового саморегулювання, створює додаткові стимули для ділової та інвестиційної активності, мотивації до праці, підтримання рівня зайнятості.

Податок — це універсальна вихідна категорія, яка виражає основні суттєві риси і властивості фінансів у будь-якій економічній системі ринкового типу.

Економічна теорія характеризує податок як специфічну форму економічних відносин держави із суб'єктами господарювання, різними групами населення і фактично з кожним членом суспільства. Специфіка цих відносин полягає в тому, що держава є визначальною діючою особою, а платник податку — виконавцем вимог держави. Хоча податки та механізм оподаткування будуються на певному фундаменті правових відносин, однак сторони не скріплюють ці відносини у формі певного договору, контракту. Справляння податку є одностороннім процесом і має безвідплатний та обов'язковий характер для конкретного платника. Податкові відносини мають односторонню спрямованість — від платника до держави. Повернення переплат не можна розглядати як зворотний рух, оскільки воно пов'язане не із сутністю цих відносин, а з конкретним механізмом розрахунків з бюджетом.

Вилучення державою на користь суспільства певної частки вартості ВВП у вигляді обов'язкового внеску і становить сутність податку. Економічний зміст податків відображається взаємовідносинами суб'єктів господарювання і громадян, з одного боку, та держави — з іншого — з приводу формування державних фінансів. Незалежно від об'єкта оподаткування загальним джерелом податкових надходжень є ВВП. Він формує первинні грошові доходи основних учасників суспільного виробництва і держави як організатора господарської діяльності у національному масштабі.

Однак процес вартісного розподілу валового продукту не обмежується утворенням первинних грошових доходів. Він продовжується в розподілі грошових доходів основних учасників суспільного виробництва на користь держави: від працівників — у формі прибуткового податку і відрахувань у пенсійний фонд, а від суб'єктів господарювання — у формі податку на прибуток та інших податкових платежів і зборів. Тобто за економічним змістом податки є основним інструментом державного розподілу і перерозподілу доходів та фінансових ресурсів.

Джерелом податків є нова вартість валового внутрішнього продукту. Податки мобілізують значну частину вартості додаткового продукту і частину вартості необхідного продукту, яка призначена на відтворення робочої сили. Державна частка валового внутрішнього продукту перетворюється у фонд грошових коштів держави, який використовується не тільки для досягнення загальнодержавної мети, й для підтримки приватного сектору. Ця мобілізація валового внутрішнього продукту через податки здійснюється у сфері перерозподілу і обміну. Присвоєння державою частки нової вартості здійснюється не на основі об'єктивних економічних законів, а на основі юридичних законів, шляхом примусу. Держава стає власником частки валового внутрішнього продукту не як учасник процесу виробництва, а як орган, який володіє політичною владою. Суспільний зміст податків дає політичній владі можливість впливу на сферу економічних відносин суспільства.

Отже, з огляду на сутність категорійного поняття, *податки* — це фінансові відносини між державою і платниками податків з приводу примусового відчуження частини знову створеної вартості з метою формування централізованих фондів грошових ресурсів, необхідних для виконання державою її функцій.

Основними характерними особливостями податку, порівняно з іншими обов'язковими платежами до бюджету, є те, що він:

— справляється на умовах безповоротності. Повернення податку можливе тільки в разі його переплати або тоді, коли законодавством передбачені пільги щодо цього податку;

— має односторонній характер встановлення. Оскільки податок сплачується з метою покриття суспільних потреб, які в основному відокремлені від індивідуальних потреб конкретного платника, то він є індивідуально безповоротний. Сплата податку не викликає зустрічного зобов'язання держави вчиняти будь-які дії на користь конкретного платника;

- може бути сплачений лише до бюджету, а не до іншого грошового централізованого або децентралізованого фонду;
- не має цільового призначення;
- є виключно атрибутом держави і базується на актах вищої юридичної сили.

Таким чином, *податки* — це обов'язкові платежі, які законодавчо встановлюються державою, сплачуються юридичними та фізичними особами в процесі розподілу та перерозподілу частини вартості валового внутрішнього продукту й акумулюються в централізованих грошових фондах для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій.

Відповідно до сутності, податки розглядаються не тільки як економічні, але і як суспільно-соціальна категорія. Процес справляння податків пов'язаний із соціальним статусом (рівнем добробуту) конкретних платників податків. Через сплату податків реальні доходи знижуються, але при отриманні держави суспільних благ та трансфертних платежів реальний добробут покращується.

Отже, суспільна ціна податків вимірюється втратою частини особистого прибутку конкретними платниками, яку через бюджет перерозподіляють між усіма членами суспільства. Тому, використовуючи податки як інструмент зрівноваження соціального добробуту, держава повинна враховувати суспільно-соціальний характер податків та податкових платежів. Цей характер виявляється при обміні податків на суспільні блага і трансфертні платежі.

Таким чином, податки відображають складні економічні відносини і тоді мають бути адекватними цим відносинам. У протилежному випадку вони зможуть повною мірою виконувати покладені на них функції.

Для вивчення природи податку важлива роль відводиться дослідженню конкретних функцій цієї категорії, без визначення яких неможливе розкриття суспільного призначення податків.

Функції податку — це виявлення його сутності в дії, спосіб вираження його властивостей.

З огляду на сутність податку як категорійного поняття та враховуючи те, що податки є необхідним елементом централізації частини вартості ВВП в бюджеті для державних суспільних благ і засобом перерозподілу цієї вартості, можна визначити дві функції податку — фіскальну і розподільно-регулюючу.

Названі функції мають об'єктивний характер й існують з моменту виникнення податків. Але конкретні вияви їх рис пов'язані з умовами суспільного розвитку.

Спочатку податки у всіх державах вводились з метою виконання фіскальної функції, тобто забезпечення держави джерелами грошових коштів для фінансування державних витрат. Пізніше держави більшою чи меншою мірою почали використовувати податкові ставки і податкові пільги з метою регулювання соціально-економічних процесів, і податки стали виконувати регулюючу функцію, тобто впливати на відновлення (стимулювати чи стримувати й

темпи, збільшувати чи зменшувати нагромадження капіталу і платоспроможний попит населення) і сприяти рішенню різноманітних соціальних завдань (таких як захист низькооплачуваних осіб, перерозподіл доходів для забезпечення соціально незахищених верств населення, здійснення ефективної демографічної політики).

Зміст фіскальної функції полягає в тому, що за допомогою податків формуються фінансові ресурси держави. Фіскальна функція забезпечує об'єктивні умови для створення матеріальної основи функціонування суспільства. За її допомогою реалізується велика частина суспільного призначення податків, виявляються конкретні форми утворення грошових фондів держави, які забезпечують виконання покладених на неї функцій. Податки є основним (найважливішим) джерелом доходів бюджетів різних рівнів. Об'єктивне існування податків як основного джерела доходів передбачає:

- рівномірне їх надходження відповідно до встановлених термінів (рівнонапруженість);
- стабільність надходження;
- податки повинні рівномірно надходити на всіх територіальних рівнях.

Розподільно-регулююча функція полягає в тому, що за допомогою податків відбувається перерозподіл вартості валового внутрішнього продукту між державою та її суб'єктами і через елементи податку (об'єкт, суб'єкт оподаткування, ставка податку, податкові пільги тощо) держава може регулювати вартісні пропорції такого розподілу. Змінюючи пропорції функціонування ресурсів в економіці, оподаткування суттєво впливає на процес виробництва, нагромадження капіталу, інвестування, платоспроможний попит і пропозицію. Завдяки податкам держава отримує можливість регулювати різні аспекти соціально-економічного життя на макрорівні, а на мікрорівні — впливати на конкретну поведінку платника податків. Так, маніпулюючи пропорціями та режимами вилучення в суб'єктів господарювання або домогосподарств частки їх доходів, податок може відповідно змінювати напрями їхньої діяльності.

Однак варто зазначити, що специфічне суспільне призначення податків виражається не в існуванні кожної функції окремо, а лише в їх єдності.

Соціально-економічний характер податку виявляється в одночасному існуванні податку як фіскального інструменту формування дохідної частини бюджету та як інструменту економічного регулювання вартісних пропорцій розподілу ВВП. В цьому і виявляється *природа податку*.

Труднощі пізнання природи податку пояснюються тим, що податок — це одночасно економічне, господарське і політичне явище. Російський економіст М.М. Алексеєнко в XIX ст. відзначив цю особливість податку: “З одного боку, податок — один із елементів розподілу та перерозподілу. З іншого боку, за провадження, справляння та використання податків є однією із функцій держави”.

Теоретично, економічна природа податку полягає у визначенні призначення податку, об'єкта оподаткування і джерела сплати, а також з'ясуванні того

впливу, який чинить податок в остаточному підсумку на суб'єктів оподаткування і на всю економіку як одне ціле. Тому основне завдання пізнання природи податків — простежити еволюцію уявлень про природу податку під впливом учення про державу.

Для пізнання природи податку необхідно чітко встановити основні елементи, які визначають внутрішній зміст цього категорійного поняття.

Основні елементи податку такі:

1) *суб'єкт податку* — учасник процесу справляння податку (платник, держава, державні органи);

2) *об'єкт оподаткування* — явище, предмет чи процес, внаслідок наявності яких сплачується податок;

3) *предмет оподаткування* — різновид предметів матеріального світу, з якими законодавство пов'язує виникнення податкового обов'язку;

4) *ставка податку* — законодавчо встановлений розмір податку або збору, з огляду на об'єкт або одиницю оподаткування.

Іншими елементами податку, які конкретизують зміст основних елементів або мають самостійне значення, є:

1) *джерело сплати* — той фонд, явище чи предмет, з якого сплачується податок;

2) *база оподаткування* — законодавчо закріплена частина доходів чи майна платника податків (за вирахуванням пільг), яка враховується при розрахунку суми податку. Податкова база — кількісний вимір об'єкта оподаткування;

3) *одиниця оподаткування* — частина об'єкта оподаткування, стосовно якої відбувається встановлення нормативів і ставок оподаткування, тобто та одиниця, яка покладається в основу виміру об'єкта оподаткування. Вона залежить від об'єкта оподаткування, виражається в грошовій або натуральній формі і має переважно розрахунковий характер;

4) *податкові пільги* — законодавчо встановлені винятки з загальних правил оподаткування, які надають платникові можливість зменшити суму податку (збору), що підлягає сплаті, або звільняють його від виконання окремих обов'язків та правил, пов'язаних з оподаткуванням;

5) *порядок сплати податку* — методи, строки та засоби сплати податку в державі, які залежать від принципів побудови податкової системи;

6) *податковий звіт* — документ, що подається до податкової інспекції із звітними даними про розрахунки з бюджетом;

7) *податковий період* — строк, протягом якого завершується процес формування податкової бази, остаточно визначається розмір податкового зобов'язання.

8) *звітний період* — строк складання та надання органу Державної податкової служби податкової звітності.

Таким чином, в елементах податку знаходять конкретне вираження вимоги, що лежать в основі побудови податкової системи держави. Законодавчі

акти про кожен податок і збір повинні містити вичерпну інформацію, яка б дала змогу конкретно встановити всі елементи податку чи збору.

Для з'ясування місця та ролі кожного податку в суспільному виробництві важливою є класифікація, яка сприяє досконалому відображенню специфічних особливостей окремих груп податків.

Податки можна класифікувати за певними ознаками (рис. 5.1).

Основні ознаки класифікації податків такі:

За економічним змістом об'єкта оподаткування податки поділяють на:

— податки на доходи та прибутки — обов'язкові платежі, які справляються з чистого доходу з фізичних і юридичних осіб у момент його отримання. Безпосередніми об'єктами оподаткування є заробітна плата та інші доходи громадян, прибуток чи валовий дохід підприємства;

— податки на споживання — обов'язкові платежі, які справляються у процесі споживання товарів, робіт та послуг, причому їх плата залежить не від результатів фінансово-господарської діяльності, а від розміру споживання. Вони справляються у вигляді непрямих податків;

— майнові податки — обов'язкові платежі, які справляються внаслідок наявності конкретного виду майна, що перебуває в приватній, колективній та державній формах власності (податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, збір за першу реєстрацію транспортного засобу);

— ресурсні платежі або платежі рентного характеру — обов'язкові збори, які справляються в процесі використання ресурсних платежів, що перебувають у державній формі власності.

За формою оподаткування податки поділяють на:

— прями — обов'язкові платежі, які напряму сплачуються платником до бюджету держави залежно від розміру об'єкта оподаткування. Причому сплата такого податку приводить до вартісного зменшення об'єкта оподаткування (податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб, податок на нерухоме майно, плата за землю, збір за першу реєстрацію транспортного засобу);

— непрямі — обов'язкові платежі, які сплачуються платниками опосередковано через цінові механізми, причому сума податку не зменшує об'єкта оподаткування, а збільшує ціну товару (ПДВ, акцизний податок, мито).

За рівнем державних структур, що впроваджують податки, податки поділяють на:

— загальнодержавні — обов'язкові платежі, які встановлюються найвищими органами влади в державі і є обов'язковими до сплати за єдиними ставками на всій території України. Ці податки можуть формувати дохідну частину як державного, так і місцевих бюджетів;

— місцеві податки та збори — обов'язкові платежі, які встановлюються місцевими органами влади і є обов'язковими до сплати за встановленими ставками тільки на певній території. Місцеві податки та збори надходять виключно до місцевих бюджетів.

Рис. 5.1. Класифікація податків

За способом встановлення податкових зобов'язань податки поділяють на:

- розкладні (розкладкові) — обов'язкові платежі, які визначаються як розподілення загальної суми на певну кількість платників (подушні податки). Такі податки широко використовувались на ранній стадії розвитку оподаткування. Їх розмір визначали з огляду на потребу здійснити конкретні витрати:

викупити короля з полону, побудувати захисну стіну тощо. Суми витрат розподілялись між платниками — на кожного платника припадала конкретна сума податку. Сьогодні розкладні податки використовуються рідко, в основному в місцевому оподаткуванні;

— окладні (квотарні, пайові, кількісні) — обов'язкові платежі, які справляються за певними ставками від чітко визначеного об'єкта оподаткування. На відміну від розкладних, вони встановлюються не з огляду на потребу покриття витрат, а відповідно до можливості платника заплатити податок. Дані податки безпосередньо (прямо) або непрямо враховують майновий стан платника податку.

За повнотою прав використання податкових надходжень податки поділяють на:

— закріплені — обов'язкові платежі, які на тривалий період повністю чи частково закріплені як дохідне джерело конкретного бюджету (бюджетів);

— регулюючі — обов'язкові платежі, які можуть надходити до різних бюджетів.

Таким чином, еволюція податкових відносин відобразилася в існуванні різноманітних форм і видів податків, які залежать від особливостей побудови і функціонування податкової системи держави.

5.2. Податкова політика держави

Історія розвитку оподаткування свідчить, що податки можуть бути не тільки джерелом поповнення бюджетів, але й інструментом регулювання тих чи інших соціально-економічних процесів. Свідоме використання податків для досягнення відповідних цілей проходить у рамках податкової політики, яку проводить держава.

Податкова політика — це діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави.

Формуючи податкову політику, держава шляхом збільшення або зменшення державної маси податкових надходжень, зміни форм оподаткування та податкових ставок, тарифів, звільнення від оподаткування окремих галузей виробництва, територій, груп населення може сприяти зростанню чи спаданню господарської активності, створенню сприятливої кон'юнктури на ринку, умов для розвитку пріоритетних галузей економіки, реалізації збалансованої соціальної політики. Використовуючи ті чи інші податкові пільги, держава регулює пропорції в економічній структурі виробництва й обміну, пропорції у розвитку продуктивних сил. Організація оподаткування справляє значний вплив на реалізацію суспільного продукту, темпи нагромадження капіталу і технічного оновлення виробничого потенціалу держави.

Податкова політика має бути направлена на вирішення поставлених перед суспільством завдань, які поділяють на довгострокові і короткострокові. Перед керівництвом розвинутих країн стоять такі довгострокові цілі: економічне зростання, максимальний рівень зайнятості і добробуту населення. Короткостроковими цілями можуть бути поповнення державного бюджету, його збалансованість на певному рівні стосовно внутрішнього валового продукту, стимулювання інвестиційної діяльності.

Напрями проведення податкової політики концентруються на ґрунті вивченого, науково обґрунтованого підходу, найтісніше пов'язаного з урахуванням особливостей сучасного, перехідного стану економічного розвитку. І визначення довгострокової орієнтації податкової політики стає зрозумілою безперспективністю подальшої стратегії податкових реформувань з метою ліквідації виключно фіскальної політики уряду України.

Першочерговим завданням слід вважати максимізацію функції соціального добробуту шляхом створення таких умов фінансово-господарської діяльності, які б стали каталізатором довгострокового зростання національного виробництва з одночасним збереженням помірних темпів інфляції та поступового покращання стану платіжного балансу. По суті, на противагу іншим, в основі нашої концепції лежить стратегія органічного поєднання невіддільних одне від одного завдань: зростання добробуту громадян та стійкого інноваційного зростання економіки.

Податкова політика є однією з найважливіших основ макроекономічної політики будь-якої країни, оскільки вона здатна впливати на сукупний попит. Рішення уряду підвищити процентні ставки приводить до скорочення витрат приватного сектору на інвестиції. Падіння рівня інвестиційних витрат веде до того, що податкова політика може скоротити норму накопичення. Таким чином, проходить ефект заміщення, який має місце в тому випадку, коли виникає бюджетний дефіцит і уряд змушений збільшувати борги для покриття їх видатків. Збільшення державних видатків підвищує сукупний попит і веде до того, що набирає силу тенденція до збільшення виробництва, підвищує процентну ставку на ринках активів і тим самим пом'якшує вплив податкової політики на виробництво. Найбільш ефективною податковою політикою є за стабільного обмінного курсу і стійкого руху капіталів.

Тобто надзвичайно важливою умовою ефективності податкової політики є стабільність і передбачуваність, що, з одного боку, викликає в усіх суб'єктах господарювання стабільний інтерес до перспективної фінансової політики іншого — забезпечує високий рівень роботи податкової служби на основі впроваджених нормативно-правових актів з питань оподаткування та освоєння механізмів стягнення того чи іншого податку.

Податкова політика забезпечує гарантоване та стабільне надходження коштів до бюджету, а також забезпечує державі можливість впливу на всі аспекти соціально-економічного розвитку. Саме тому держава й маневрує податковою політикою залежно від ситуацій, які складаються в суспільстві, впливаючи на різні

рони діяльності платників податків. Водночас на податкову політику постійно здійснюється тиск з боку платників податків, які зацікавлені у зменшенні податкового навантаження, адже вони здебільшого розглядають податки як засіб зменшення своїх особистих доходів. Без збалансування інтересів держави та платників податків за допомогою налагодженої та виваженої податкової політики неможливе стабільне і виважене існування самої держави.

Податки є одним із головних інструментів у руках держави у здійсненні та реалізації економічної та соціальної політики. Вирішення зазначених завдань прямо залежить від обсягів надходжень податкових платежів. Вони є найбільш адекватним щодо свободи їх платників методом встановлення взаємовідносин держави з платниками податків. Держава, виражаючи інтереси суспільства в різних сферах життєдіяльності, виробляє та впроваджує відповідну політику: економічну, соціальну, екологічну, демографічну тощо. При цьому як засоби взаємодії об'єкта та суб'єкта державного регулювання соціально-економічних процесів використовуються фіскальні та регулюючі механізми.

Історія формування і реалізації податкової політики свідчить про те, що податки можуть бути не лише джерелом наповнення бюджетів різних рівнів, а й інструментом регулювання тих чи інших соціально-економічних процесів — перерозподілу доходів між членами суспільства, стимулювання окремих видів господарської діяльності та обмеження розвитку інших тощо. Свідоме використання державою податків для досягнення певної мети відбувається у рамках податкової політики. Суть, структура та роль системи оподаткування визначаються саме податковою політикою, що є виключним правом держави, яка самостійно проводить цю політику в країні з огляду на завдання соціально-економічного розвитку. Через податки, пільги та фінансові санкції, а також обов'язки зі сплати податків і відповідальність за порушення норм податкового законодавства, які є невід'ємною частиною системи оподаткування, держава висуває єдині вимоги до ефективного господарювання в країні.

Податкова політика повинна передбачати систему заходів, які провадяться урядом держави, з вирішення певних коротко- та довгострокових суспільних завдань за допомогою системи оподаткування країни. До довгострокових завдань належать досягнення економічного зростання, максимального рівня зайнятості населення країни, зростання його добробуту. Короткостроковими цілями можуть бути наповнення державного бюджету, досягнення його збалансованості, стимулювання інвестиційної діяльності тощо.

Зміна стратегії та тактики податкової політики забезпечує значно ширше коло можливостей для функціонування інструментарію економічної політики держави, ніж будь-які інші засоби державного управління. Фактично, зміни в оподаткуванні є загалом найприйнятнішим інструментом державних фінансів, оскільки уряду простіше і швидше провадити такі дії, ніж змінювати видатки бюджетів чи маніпулювати інструментами монетарної політики. Будь-яке державне втручання у соціально-економічне життя обов'язково пов'язане

зі змінами сукупного попиту, який є макроекономічним індикатором реалізації стратегії й тактики податкової політики. Подібно до з державних видатках, зміни у тактиці податкової політики зміщують сукупного попиту, але непрямо (рис. 5.2). Підвищення податкового навантаження зменшить купівельну спроможність домогосподарств, а зниження оподаткування дасть змогу підвищити купівельну спроможність.

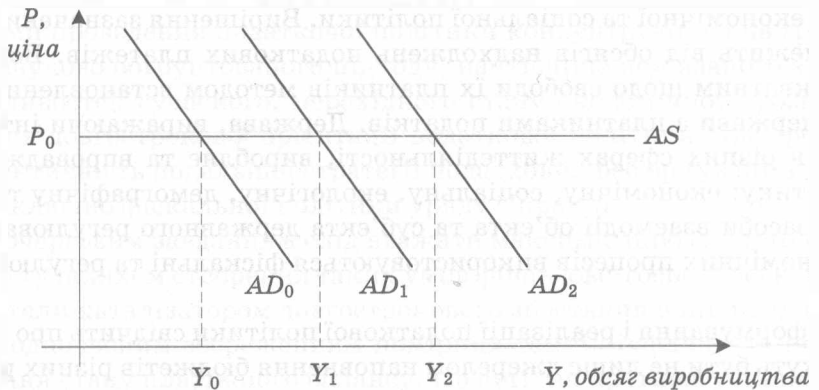

Рис. 5.2. Вплив податків та видатків на сукупний попит

Загальна стратегія податкової політики охоплює пріоритетні цілі, політику функціонування системи оподаткування, та методи їх досягнення стратегію. Це дає можливість забезпечити в майбутньому реалізацію інших заходів.

Основними завданнями податкової політики як однієї з найважливіших складових політики економічного зростання є оптимізація податкового навантаження, посилення податкового контролю за витратами виробництва, мінімізація витрат на виконання податкового законодавства і адміністрування податків. Система оподаткування повинна бути гранично спрощена, що дає можливість розширити базу оподаткування, скоротити витрати на документообіг та утримання податкової служби і, таким чином, збільшити обсяг надходжень до бюджету без підвищення (або навіть за зниження) ставок податку. Необхідно підвищити оподаткування непродуктивних видів діяльності - розваг, деяких видів посередництва тощо.

При переході до ринкової економіки мають змінюватись як система оподаткування, так і методи нарахування та сплати податків, і порядок їх адміністрування. При цьому в питаннях формування і реалізації податкової політики не має бути сліпого копіювання досвіду окремих країн світу. Не можна просто копіювати податкову систему будь-якої країни на нашу дійсність. Будь-які новачки в податковому законодавстві мають відобразитися лише після ретельного вивчення наявної проблеми та досвіду окремих елементів системи оподаткування країн з ринковою економікою, проведення ґрунтовного аналізу цільності зазначеної норми та можливості її застосування в українському податковому законодавстві.

Цілями податкової політики, а відтак і орієнтирами стратегії податкової політики в Україні є:

- стимулювання динамічного розвитку економіки на принципах економічного зростання;
- забезпечення оптимального наповнення бюджетів та стабільності в сфері державних фінансів;
- структурна перебудова економіки, заохочення інвестиційної та інноваційної діяльності;
- стимулювання розвитку зайнятості та самозайнятості;
- підвищення добробуту населення та розвитку людського капіталу.

Для досягнення задекларованих цілей податкової політики необхідно пам'ятати, що тактичне зниження податкового навантаження не повинне супроводжуватися скороченням доходів бюджету. Інакше таке скорочення відобразиться на скороченні видатків (а отже, послабленні ефективності податкової політики) чи на спробах емісійного (інфляційного) або позикового фінансування дефіциту. Відтак тактика податкової політики має неодмінно містити стимулюючі складові, які б безпосередньо сприяли поживленню економічного зростання та компенсації втрат податкових надходжень за рахунок зростання податкової бази вже на перших етапах реалізації стратегії податкової політики.

Податкова політика, залишаючись сьогодні ключовою ланкою економічної політики, зумовила появу в своєму складі фактично самостійних видів фінансово-економічної політики, а саме: політики податкового регулювання та політики податкових доходів, які мають свої специфічні цілі і завдання, а також методи їх розв'язання.

Політику податкового регулювання й політику податкових доходів слід характеризувати як основу, базу та інструмент державної економічної політики в кожному історичний період. Умови формування політики податкового регулювання та політики податкових доходів мають принципове значення для забезпечення функціонування всієї ринкової економічної системи. Політика податкового регулювання як елемент податкової політики означає цілеспрямовану діяльність держави з регулювання вартісних пропорцій розподілу і перерозподілу частини ВВП з метою підтримання на певному рівні економічних процесів, забезпечення суспільного попиту та пропозиції, ініціювання ділової активності суб'єктів господарювання. Політика доходів як елемент податкової політики також є цілеспрямованою діяльністю уряду з формування дохідної частини державного бюджету з метою забезпечення функціонування та розвитку соціально-економічного поля суспільства.

У фінансовій теорії з метою реалізації податкової політики було розроблено два основні напрями її функціонування щодо формування макроекономічної та соціальної рівноваги, економічного зростання та зайнятості. Це автоматична і дискреційна податкова політика. Основні інструменти реалізації цих напрямів податкової політики однакові.

Автоматичні стабілізатори, які становлять фінансово-економічне підґрунтя недискреційної податкової політики, є інструментом обмеженої дії, а тому потребують доповнення дискреційною політикою, яка є сукупністю оперативних регулюючих заходів щодо основних інструментів податкової політики. В основі такої політики — свідоме планування податків та державних видатків для регулювання зміни реального обсягу національного виробництва і зайнятості, контролю за інфляцією та темпами економічного зростання. Для стимулювання виробництва і зайнятості в умовах стагнації економічна теорія пропонує збільшувати державні видатки. Дефіцит ВВП, який виникає в результаті недостатнього сукупного попиту стосовно пропозиції, стримує розвиток економіки. Державні закупки за рахунок бюджетного дефіциту здатні збільшувати сукупний кінцевий попит, але ця діяльність з боку держави обмежена її фінансовими ресурсами.

За трансформаційної економіки, коли держава регулює зміни сукупного попиту та сукупної пропозиції, обсягів заощаджень, розміри та напрями інвестування, зовнішньоекономічну діяльність, значення дискреційної податкової політики зростає. Якщо в умовах розвинутої ринкової економіки фіскальне регулювання спрямовується на ефективне функціонування цієї економіки, то в перехідний період на порядок денний висуваються завдання соціально-економічного оновлення суспільства, структурних зрушень, формування конкурентоспроможної економіки. Ці напрями визначають основні орієнтири дискреційної податкової політики.

Податкова політика за трансформаційної економіки, залежно від фази економічного циклу, для забезпечення оптимального збалансування інтересів держави та платників податків має набувати стимулюючих чи стримуючих рис. Концептуальною основою податкового регулювання повинне стати гнучке поєднання некейнсіанського і неокласичного підходів, але з чітким урахуванням фази економічного циклу і рівня розвитку економіки. У періоди довгострокового спаду економічної активності доцільно здійснювати стимулюючу податкову політику, що базується на кейнсіанській моделі антициклічного регулювання та використанні прогресивного прямого оподаткування як основної форми стабілізаційного регулювання. Стимулювати ділову активність на мікроекономічному рівні доцільно за рахунок корпоративного та персонального податків, податку на відсоткові доходи (шляхом коригування ставок та оптимізації пільгових механізмів оподаткування). Виконання фіскальних завдань на макrorівні можуть забезпечити пряме оподаткування майна, природних ресурсів і непрямі податки (ПДВ, акцизи, мито).

Дискреційна податкова політика в умовах трансформаційної економіки має певні особливості. Неможливо надати пріоритет якійсь одній цілі, на заваді цьому стають низький рівень особистих доходів і життя значної частини населення, структурні зміни у виробництві та брак інвестицій. У такому разі обирається цільова функція, у якій всі цілі мають однаковий “ступінь пріоритетності”. Визначення можливостей у досягненні цільової функції інструментами

дискреційної податкової політики перехідного періоду досить складна справа, оскільки період перебудови суспільних відносин робить ризикованим передбачення майбутнього. У цьому розумінні задля вибору ефективних інструментів дискреційної податкової політики необхідно врахувати процеси самоорганізації економічної системи, щоб через вплив на них було можливо використати всі ресурси суспільства для його розвитку. Тобто через інструменти податкового впливу необхідно використати повною мірою економічну свободу суб'єктів господарювання для стимулювання самовизначення елементами економічної системи доцільності тих чи інших видів діяльності та необхідних для них ресурсів. Якщо синергетичний підхід буде реалізовано у податковій політиці, то досить необтяжливі для бюджету видатки будуть ефективнішими, ніж прямі інвестиції держави та істотна податкова лібералізація. Прикладом цього може бути підтримка малого та середнього бізнесу через державні програми розвитку.

Основними елементами автоматичної податкової політики, коли зміни відбуваються у системі оподаткування та податкового регулювання, є автоматичні стабілізатори, які дають змогу без додаткового втручання держави, шляхом попередньо визначених і закладених у законодавчо-нормативні акти правил і норм реагувати на порушення рівноваги, сприяючи її відновленню.

Відповідні зміни у податковому регулюванні та зміни норм оподаткування відбуваються автоматично. Практика свідчить про те, що податкові надходження можуть змінюватись і автоматично, тобто без спеціальних державних рішень. Це пояснюється тим, що переважна більшість податків залежить від доходу, а тому їх надходження змінюються під впливом змін у ВВП, навіть за стабільних податкових ставок і рівнів трансфертів.

Автоматична залежність податкових надходжень (чистих податків) від ВВП є важливим фактором стабілізації економіки. Стабілізаційна функція чистих податків пов'язана з тим, що вони означають вилучення з економіки, тобто втрату її купівельної спроможності. Якщо вони збільшуються, то ВВП зменшується, і навпаки. Тобто, з погляду економічної стабільності, бажано збільшувати величину таких вилучень у періоди, коли економіка прямує до інфляції, і навпаки, зменшувати їх величину в періоди, коли намітилася тенденція до згортання виробництва. Оскільки динаміка автоматичних податків відповідає цим вимогам, вони отримали назву вмонтованих стабілізаторів.

Попри те, що автоматичні чисті податки виконують стабілізаційну функцію без спеціальних державних рішень, їх ефективність у кінцевому підсумку також залежить від держави. Але роль держави полягає в тому, що вона вмонтовує, тобто впроваджує в економіку певну систему податків та трансфертних платежів. При внесенні змін у цю систему стабілізаційна ефективність буде змінюватись. Отже, недискреційна (автоматична) податкова політика — це така політика, яка встановлюючи певну систему податків, податкових платежів та трансфертів, забезпечує їм можливість виконувати стабілізаційну функцію в економіці автоматично.

Податкова політика є основним інструментом реалізації фіскальних інтересів держави. Фіскальні інтереси не обмежені лише акумулюванням коштів на користь держави (це вузьке трактування поняття), оскільки реалізація функцій держави цим не обмежується. Процес формування фінансових фондів забезпечує державу ресурсами, необхідними для реалізації її функцій. Останнє не безпосередньо пов'язано з видатками, тому що саме через видатки держава “презентує” себе суспільству. Справляння податків, у контексті політики державних доходів, не самоціль державної діяльності, а цілеспрямована суспільна інституція, орієнтована на задоволення інтересів суспільства, тобто оподаткування має бути суспільно спрямованим на фінансування видатків держави, пов'язаних з виконанням державою покладених на неї функцій.

Політика податкового регулювання базується на використанні рестрикційних можливостей фіскальних інструментів, які полягають у зменшенні коштів, якими б могли користуватися економічні агенти, за рахунок збільшення податкового навантаження (ставок податків та податкових платежів) або звуження сфери застосування податкових преференцій.

Проблема формування ефективної податкової політики — одна з найактуальніших у період становлення в Україні ринкових відносин та інтегрування української економіки у міжнародний ринок. Її розв'язання має здійснюватися шляхом вивчення, аналізу і творчого осмислення як наявної в країні законодавчої бази, так і здобутого у світі досвіду у сфері оподаткування у напрямі запровадження такої податкової політики, яка гарантувала б або хоча б не гальмувала розвитку економіки.

При цьому векторами макроекономічної ефективності податкової політики є такі:

- можливість податкової політики збільшити джерела доходів бюджету;
- здатність податкової політики визначати прийнятну податкову базу;
- направленість політики податків на мінімізацію витрат на їх сплату.

Таким чином, податкова політика як складова економічної політики базується на діяльності держави у сфері запровадження, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів до централізованих фондів грошових ресурсів держави.

5.3. Податкова система України

Податкова політика, яка формується у державі відповідними державними структурами, на практиці виявляється у податковій системі країни.

При визначенні податкової системи важливо розмежувати два підходи до її розуміння. По-перше, податкова система — це сукупність загальнодержавних та місцевих податків і зборів, які законодавчо закріплені в державі. По-друге,

податкова система охоплює механізми нарахування і сплати податків, адміністрування та контролю за повнотою і своєчасністю їх надходження до бюджету, а також відповідальність за порушення податкового законодавства (рис. 5.3).

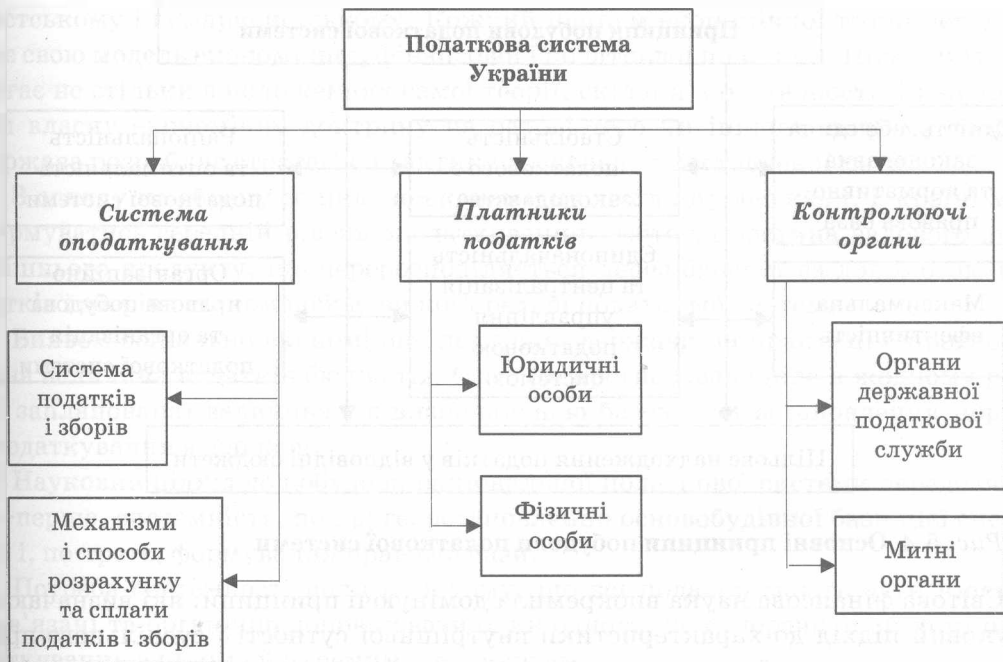

Рис. 5.3. Структура податкової системи України

Отже, *податкова система* — це сукупність загальнодержавних і місцевих податків та зборів, механізмів і способів їх розрахунку та сплати, а також суб'єктів податкової діяльності, які забезпечують адміністрування і надходження податків і зборів до бюджету.

Суттєві умови оподаткування, що характеризують податкову систему держави в цілому, такі:

- порядок встановлення і введення в дію податків та зборів;
- види податків і зборів;
- права та обов'язки суб'єктів податкової діяльності;
- порядок розподілу податків між бюджетами різних рівнів;
- відповідальність учасників податкових відносин.

Зміст і структура податкової системи визначаються податковою політикою, що є виключним правом держави, яка проводить її самостійно, відповідно до завдань соціально-економічного розвитку. Через основні складові податкової системи держава ставить єдині вимоги до ефективного господарювання в державі.

Важливою характеристикою податкової системи є принципи її побудови (рис. 5.4), які розробляються на основі загальних принципів оподаткування вироблених фіскальною теорією і практикою.

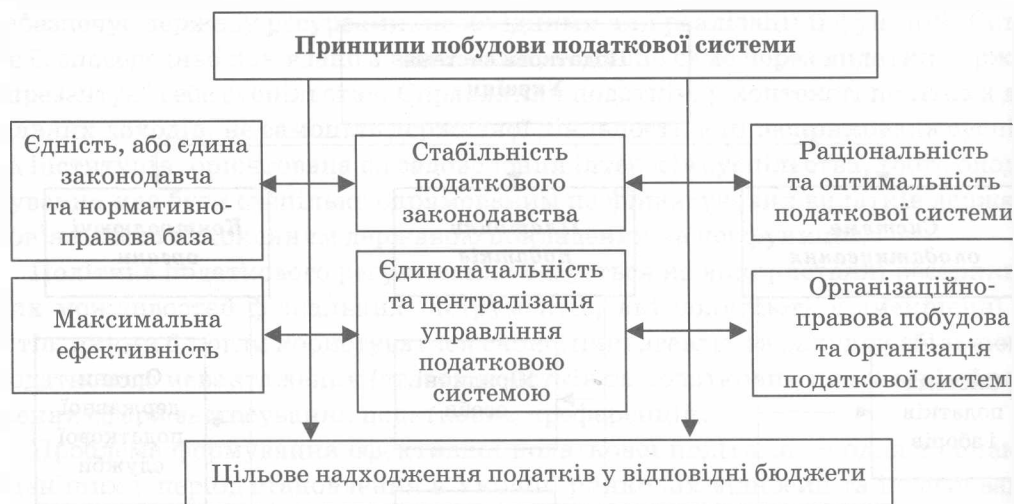

Рис. 5.4. Основні принципи побудови податкової системи

Світова фінансова наука виокремила домінуючі принципи, які визначають науковий підхід до характеристики внутрішньої сутності і суспільного значення податкової системи.

1. *Принцип вигоди і адміністративної зручності.* Цей принцип наголошує на тому, що втрати добробуту в результаті сплати податків мають бути співними для платників з тими вигодами, котрі вони отримують за рахунок фіскальних з податкових надходжень потреб і суспільних благ. Суть адміністративної зручності полягає в тому, що податкова система має бути максимальною зручною для платників і для державних структур з погляду податкової діяльності і податкового законодавства, механізму адміністрування податків, контролю над податковими процесами. Причому на організацію справляння податків необхідно витратити якомога меншу суму податкових надходжень.

2. *Принцип платоспроможності.* Цей принцип декларує, що тягар оподаткування має розподілятися відповідно до платоспроможності платників податків (розміру доходу, обсягу споживання, вартості майна, тощо). З принципу платоспроможності пов'язані питання горизонтальної і вертикальної рівності в оподаткуванні. Горизонтальна рівність передбачає, що платники податків однаковою платоспроможністю і податковою базою за доходом чи майном сплачують однакові суми податків протягом певного періоду. Вертикальна рівність досягається в тому випадку, коли платники податків з різною платоспроможністю сплачують різні за величиною суми податків, що диференціюється відповідно до певних етичних принципів соціальної справедливості.

3. *Принцип визначальної бази.* В основу побудови певної податкової системи має бути покладена соціально-економічна доктрина держави. Економічна доктрина держави може базуватись на одному з напрямів економічної думки — класичному і неокласичному, кейнсіанському і посткейнсіанському, марксистському і немарксистському. Кожний напрям економічної теорії передбачає свою модель економічної, фінансової і податкової політики. Проте суть полягає не стільки в положеннях самої теорії, скільки в її наявності. Визначивши власну економічну доктрину на основі того чи іншого напрямку теорії, держава розробляє стратегію і тактику досягнення поставленої мети.

З огляду на обрану соціально-економічну доктрину держави, в країні має формуватись середній рівень оподаткування, тобто та частина валового внутрішнього продукту, що перерозподіляється через бюджет за допомогою податків і зборів шляхом побудови конкретної податкової системи.

Виявом соціально-економічної доктрини держави на практиці є прогнозована величина видатків бюджетів. Саме ця прогнозована (але в жодному разі не запланована) величина і є визначальною базою для встановлення норми оподаткування в державі.

Науковий підхід до побудови раціональної податкової системи передбачає, по-перше, системність, по-друге, встановлення основобудівної бази цієї системи і, по-третє, формування правової бази.

Потреба системності полягає в тому, що всі податки мають бути взаємопов'язані та органічно доповнювати один одного, не суперечити системі оподаткування в цілому й окремим її елементам.

Основобудівною базою побудови податкової системи є обсяг бюджетних видатків. Податки — не самоціль, а засіб для виконання державою своїх функцій, і з цих позицій вони походять від державних видатків.

Податкова система — продукт податкового законодавства. Вона створюється в результаті прийняття низки законодавчих актів, які затверджують відповідні принципи положення, види податків і зборів, порядок нарахування і утримання кожного з них, обов'язки для всіх суб'єктів оподаткування.

Так, податкове законодавство нашої держави ґрунтується на принципах, визначених Податковим кодексом України:

— *загальність оподаткування* — кожна особа зобов'язана сплачувати встановлені Податковим кодексом, законами з питань митної справи податки та збори, платником яких вона є;

— *рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації* — забезпечення однакового підходу до всіх платників податків незалежно від соціальної, расової, національної, релігійної належності, форми власності юридичної особи, громадянства фізичної особи, місця походження капіталу;

— *невідворотність настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства*;

— *презумпція правомірності рішень платника податку* в разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу;

— *фіскальна достатність* — встановлення податків та зборів з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями;

— *соціальна справедливість* — встановлення податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків;

— *економічність оподаткування* — встановлення податків та зборів, обсяг надходжень від сплати яких до бюджету значно перевищує витрати на їх адміністрування;

— *нейтральність оподаткування* — встановлення податків та зборів у спосіб, який не впливає на збільшення або зменшення конкурентоспроможності платника податків;

— *стабільність* — зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року;

— *рівномірність та зручність сплати* — встановлення строків сплати податків та зборів на підставі необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів для здійснення витрат бюджету та зручності їх сплати платниками;

— *єдиний підхід до встановлення податків та зборів* — визначення на законодавчому рівні усіх обов'язкових елементів податку.

Основною складовою податкової системи є *система оподаткування* — сукупність встановлених чинним законодавством держави податків і зборів, а також механізмів та способів їх розрахунку і сплати до бюджету.

Система оподаткування України має досить складну структуру, яка охоплює різні види загальнодержавних і місцевих податків та зборів. Різноманітність їх встановлення пов'язана з необхідністю врахування розбіжностей у платоспроможності платників податків, різноманітності форм доходів, а також впливу на процеси споживання і нагромадження.

Загальнодержавні податки та збори встановлює Верховна Рада України, і вони є обов'язковими до сплати на всій території країни. Податковим кодексом України передбачено справляння 18 загальнодержавних податків і зборів (рис. 5.5).

Серед загальнодержавних податків особливе місце в податковій системі займають ті, якими обкладаються процеси споживання, та податки на доходи і прибутки.

ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНІ ПОДАТКИ ТА ЗБОРИ

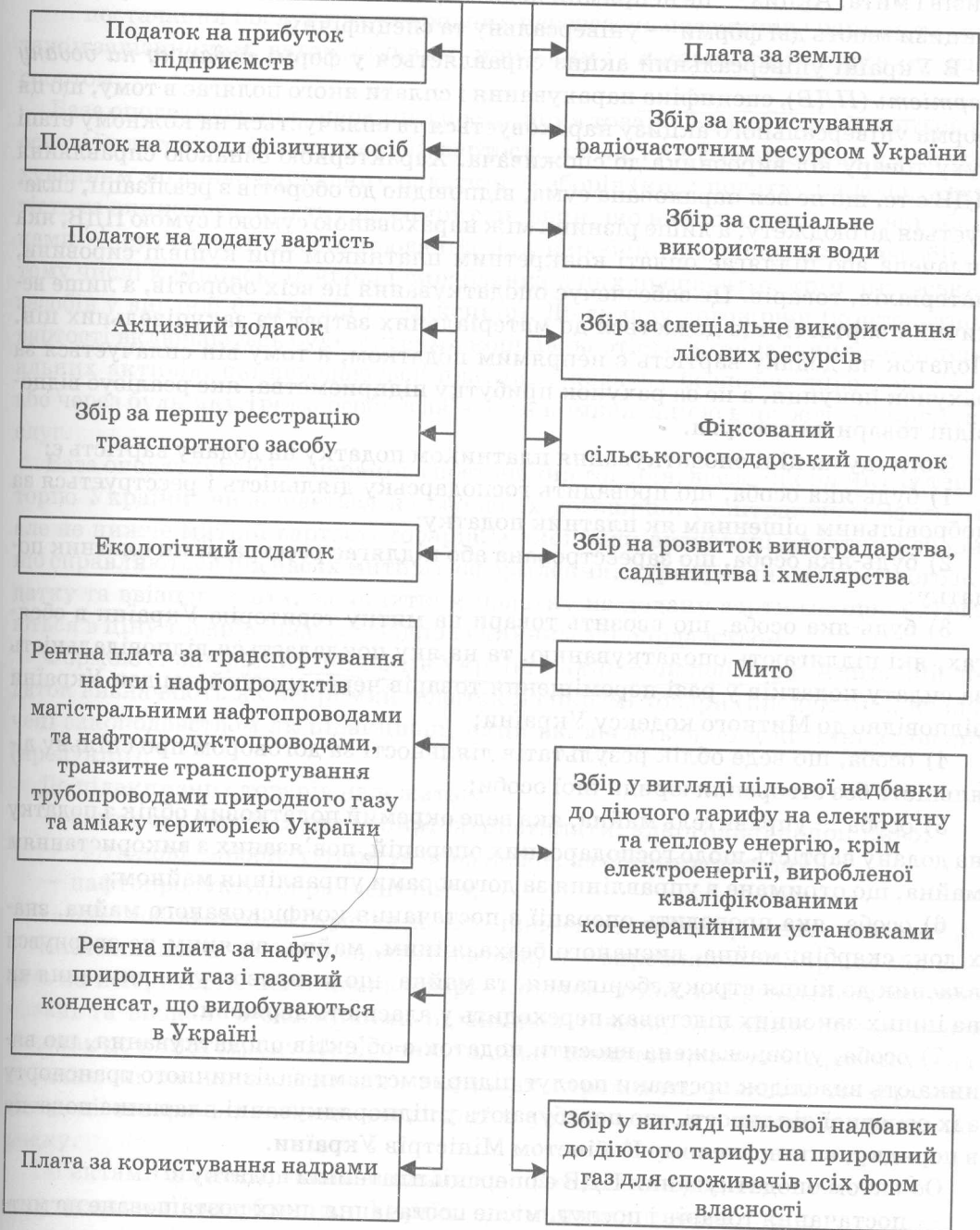

Рис. 5.5. Перелік загальнодержавних податків та зборів в Україні

Оподаткування процесів споживання здійснюється через використання акцизів і мита. Акциз — це непрямий податок, який становить надбавку до ціни. Акцизи мають дві форми — універсальну та специфічну.

В Україні універсальний акциз справляється у формі податку на додану вартість (ПДВ), специфіка нараховування і сплати якого полягає в тому, що форма універсального акцизу нараховується та сплачується на кожному етапі руху товару від виробника до споживача. Характерною ознакою справляння ПДВ є те, що не вся нарахована сума, відповідно до оборотів з реалізації, сплачується до бюджету, а лише різниця між нарахованою сумою і сумою ПДВ, сплачена або підлягає оплаті конкретним платником при купівлі сировини, матеріалів, товарів. Це забезпечує оподаткування не всіх оборотів, а лише частини вартості, що додається до матеріальних затрат та закупівельних цін. Податок на додану вартість є непрямим податком, а тому він сплачується з рахунок покупця, а не за рахунок прибутку підприємства, яке реалізує відповідні товари чи послуги.

З огляду на цілі оподаткування платником податку на додану вартість є:

1) будь-яка особа, що провадить господарську діяльність і реєструється за добровільним рішенням як платник податку;

2) будь-яка особа, що зареєстрована або підлягає реєстрації як платник податку;

3) будь-яка особа, що ввозить товари на митну територію України в об'єктах, які підлягають оподаткуванню, та на яку покладається відповідальність за сплату податків у разі переміщення товарів через митний кордон України відповідно до Митного кодексу України;

4) особа, що веде облік результатів діяльності за договором про спільну діяльність без створення юридичної особи;

5) особа — управитель майна, яка веде окремий податковий облік з податку на додану вартість щодо господарських операцій, пов'язаних з використанням майна, що отримане в управлінні за договорами управління майном;

6) особа, яка проводить операції з постачання конфіскованого майна, зброї, зброї, скарбів, майна, визнаного безхазяйним, майна, за яким не звернуто вимог, власник до кінця строку зберігання, та майна, що за правом успадкування або на інших законних підставах переходить у власність держави;

7) особа, уповноважена вносити податок з об'єктів оподаткування, що виникають внаслідок поставки послуг підприємствами залізничного транспорту з їх основної діяльності, що перебувають у підпорядкуванні платника податку в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Об'єктом оподаткування ПДВ є операції платників податку з:

— постачання товарів і послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України;

— ввезення товарів (супутніх послуг) на митну територію України в митному режимі імпорту або реімпорту;

— вивезення товарів (супутніх послуг) у митному режимі експорту або ре-експорту;

— постачання послуг з міжнародних перевезень пасажирів і багажу та вантажів залізничним, автомобільним, морським і річковим та авіаційним транспортом.

База оподаткування операцій з постачання товарів і послуг визначається на основі їх договірної (контрактної) вартості, але не нижче звичайних цін, з урахуванням загальнодержавних податків та зборів (крім податку на додану вартість та акцизного податку на спирт етиловий, що використовується виробниками — суб'єктами господарювання для виробництва лікарських засобів, у тому числі компонентів крові і вироблених з них препаратів, крім лікарських засобів у вигляді бальзамів та еліксирів). До складу договірної (контрактної) вартості включаються будь-які суми коштів, вартість матеріальних і нематеріальних активів, що передаються платнику податку безпосередньо покупцем або через будь-яку третю особу в зв'язку з компенсацією вартості товарів і послуг.

База оподаткування операцій з постачання товарів, ввезених на митну територію України, визначається на основі їх договірної (контрактної) вартості, але не нижче митної вартості товарів, з якої були визначені податки і збори, що справляються під час їх митного оформлення, з урахуванням акцизного податку та ввізного мита, за винятком податку на додану вартість, що включається в ціну товарів і послуг згідно із чинним законодавством.

Формою специфічних акцизів в Україні є акцизний податок. Акцизний податок визначають як непрямий податок на окремі товари (продукцію), визначені законодавством як підакцизні, який включається до ціни таких товарів (продукції).

До підакцизних товарів належать:

- спирт етиловий та інші спиртові дистиляти, алкогольні напої, пиво;
- тютюнові вироби, тютюн та промислові замітники тютюну;
- нафтопродукти, скраплений газ;
- автомобілі легкові, кузови до них, причепа та напівпричепа, мотоцикли.

Платниками акцизного податку є особи, які виробляють в Україні або ввозять на її територію підакцизні товари, а також особи, які реалізують конфісковані та визнані безхазяйними підакцизні товари, за якими не звернувся власник до кінця строку зберігання, та підакцизні товари, що за правом успадкування чи на інших законних підставах переходять у власність держави, якщо ці товари підлягають реалізації в установленому законодавством порядку.

Об'єктами оподаткування акцизним податком є операції з:

- реалізації вироблених в Україні підакцизних товарів;
- реалізації (передачі) підакцизних товарів з метою власного споживання, промислової переробки, здійснення внесків до статутного капіталу, а також своїм працівникам;

- ввезення підакцизних товарів на митну територію України;
- реалізації конфіскованих та визнаних безхазайними підакцизних товарів, за якими не звернувся власник до кінця строку зберігання, та підакцизних товарів, що за правом успадкування чи на інших законних підставах переходять у власність держави;
- реалізації або передачі у володіння, користування чи розпорядження підакцизних товарів, що були ввезені на митну територію України зі звільненням від оподаткування до закінчення строку, визначеного законодавством;
- обсягів та вартості втрачених підакцизних товарів, що перевищують встановлені норми втрат.

Переміщення товарів через митний кордон України підлягає митному оформленню працівниками митниці з метою забезпечення митного контролю, яке передбачає обов'язкове декларування товару та сплату мита і митних платежів.

Мито — непрямий податок, який справляється при перетині митного кордону, тобто при імпорті, експорті та транзиті товарів. Цей податок, як і акцизний, включається в ціни товарів, сплачується за рахунок покупця, його ставки диференційовані за групами товарів, перелік яких значно ширший, ніж перелік підакцизних товарів. Відносини, пов'язані з установленням та справлянням мита, регулюються митним законодавством України.

Згідно з Митним кодексом України платниками мита є фізичні та юридичні особи, що переміщують товари та предмети через митний кордон України. Об'єктом оподаткування виступають операції з ввезення, вивезення та транзиту товарів і предметів через митний кордон України.

Базою оподаткування є митна вартість — ціна товару, яка фактично сплачена або підлягає сплаті на момент перетину митного кордону України. До митної вартості включається ціна товару, зазначена в рахунку-фактурі, а також такі фактичні витрати, якщо вони не включені до рахунку-фактури:

- на транспортування, навантаження, розвантаження та страхування до пункту перетину митного кордону;
- комісійні та брокерські;
- плата за використання об'єктів інтелектуальної власності, що належить до цих товарів і має сплачуватися як умова їх ввезення (вивезення).

Основні податки на доходи і прибутки в Україні:

- податок на прибуток підприємств;
- податок на доходи фізичних осіб.

Платниками податку на прибуток підприємств з числа резидентів є:

- суб'єкти господарювання — юридичні особи, які провадять господарську діяльність як на території України, так і за її межами;
- управління залізниці, яке отримує прибуток від основної діяльності залізничного транспорту;
- підприємства залізничного транспорту та їх структурні підрозділи, які отримують прибуток від неосновної діяльності залізничного транспорту;

— неприбуткові установи та організації у разі отримання прибутку від основної діяльності та/або доходів, що підлягають оподаткуванню;

— відокремлені підрозділи платників податку, за винятком представництв.

Серед нерезидентів платниками податку на прибуток підприємств є юридичні особи, що створені в будь-якій організаційно-правовій формі та отримують доходи з джерела походження з України, за винятком установ та організацій, що мають дипломатичні привілеї або імунітет згідно з міжнародними договорами України, а також постійні представництва нерезидентів, які отримують доходи з джерела походження з України або виконують агентські (представницькі) та інші функції стосовно таких нерезидентів чи їх засновників.

Відповідно об'єктом оподаткування визначено: для резидента — прибуток з джерела походження з України та за її межами, який визначається шляхом зменшення суми доходів звітного періоду, на собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг та суму інших витрат звітного податкового періоду; а для нерезидента — дохід (прибуток) з джерела походження з України, що підлягає оподаткуванню.

Платниками податку на доходи фізичних осіб є:

— фізична особа — резидент, яка отримує доходи з джерела їх походження в Україні, а також іноземні доходи;

— фізична особа — нерезидент, яка отримує доходи з джерела їх походження в Україні;

— податковий агент.

Не є платником податку нерезидент, який отримує доходи з джерела їх походження в Україні і має дипломатичні привілеї та імунітет, встановлені чинним міжнародним договором України, щодо доходів, які він отримує безпосередньо від провадження дипломатичної чи прирівняної до неї таким міжнародним договором діяльності.

Об'єктом оподаткування податком на доходи фізичних осіб резидента є:

— загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід;

— доходи з джерела їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання);

— іноземні доходи — доходи (прибуток), отримані з джерел за межами України.

Об'єктом оподаткування нерезидента є:

— загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід з джерела його походження в Україні;

— доходи з джерела їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання).

Базою оподаткування податком на доходи фізичних осіб є чистий річний оподатковуваний дохід, який визначається шляхом зменшення загального оподаткованого доходу на суму податкової знижки такого звітного року.

Інші загальнодержавні податки і збори належать до складу майнових податків, платежів за ресурси і послуги.

Так, до майнових податків відносять *збір за першу реєстрацію транспортного засобу*, який сплачується відповідно юридичними та фізичними особами, що здійснюють таку реєстрацію в Україні.

Об'єктами оподаткування цим збором є такі транспортні засоби:

1) колісні транспортні засоби, крім:

— транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, що закріплені на праві оперативного управління за військовими частинами, військовими навчальними закладами, установами та організаціями Збройних Сил України, які повністю утримуються за рахунок бюджету, крім тих, що віднесені до транспортної групи, в порядку, визначеному головним органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері, оборони і військового будівництва;

— транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, що закріплені на праві оперативного управління за військовими формуваннями головного органу в системі центральних органів виконавчої влади у сфері охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, безпеки дорожнього руху, які повністю утримуються за рахунок бюджету, крім тих, що віднесені до транспортної групи, в порядку, визначеному таким головним органом;

— транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, що закріплені на праві оперативного управління за підрозділами служби цивільного захисту, які повністю утримуються за рахунок бюджету, крім тих, що віднесені до транспортної групи, в порядку, визначеному головним органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики у сфері цивільного захисту населення;

— транспортних засобів вантажних, самохідних, що використовуються на заводах, складах, у портах та аеропортах для перевезення вантажів на короткі відстані;

— транспортних засобів швидкої медичної допомоги;

— машин і механізмів для сільськогосподарських робіт;

— причепів (напівпричепів);

— мопедів;

— велосипедів;

2) судна, зареєстровані у Державному судновому реєстрі України або у Судновій книзі України;

3) літаки і вертольоти, зареєстровані у Державному реєстрі цивільних повітряних суден України або у Реєстрі державних повітряних суден України, крім:

— літаків і вертольотів Збройних Сил України;

— літаків і вертольотів головного органу в системі центральних органів виконавчої влади з питань забезпечення реалізації державної політики у сфері цивільного захисту населення, а також органів управління та сил цивільного захисту, що виконують завдання цивільного захисту.

База оподаткування збором за першу реєстрацію транспортного засобу визначається окремо для кожного транспортного засобу — за об'ємом циліндрів двигуна в кубічних сантиметрах; за потужністю двигуна в кіловатах; за довжиною корпусу судна в сантиметрах; за максимальною злітною масою.

Платниками *екологічного податку* є суб'єкти господарювання, юридичні особи, що не провадять господарську (підприємницьку) діяльність, бюджетні установи, громадські та інші підприємства, установи та організації, постійні представництва нерезидентів, під час провадження діяльності яких на території України і в межах її континентального шельфу та морської економічної зони здійснюються:

- викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення;
- викиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти;
- розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах, крім розміщення окремих видів відходів як вторинної сировини;
- утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені);
- тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк.

Крім цього, зазначені суб'єкти господарювання, а також громадяни України, іноземці та особи без громадянства є платниками екологічного податку у разі здійснення викидів забруднюючих речовин в атмосферу пересувними джерелами забруднення у разі використання ними палива.

Об'єктом та базою оподаткування екологічним податком є:

- обсяги та види забруднюючих речовин, які викидаються в атмосферне повітря стаціонарними джерелами та безпосередньо у водні об'єкти;
- обсяги та види відходів, що розміщуються у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах протягом звітного кварталу, крім обсягів та видів окремих відходів як вторинної сировини, що розміщуються на власних територіях суб'єктів господарювання, які мають ліцензію на збирання і заготівлю окремих видів відходів як вторинної сировини і провадять статутну діяльність із збирання і заготівлі таких відходів;
- обсяги та види палива, реалізованого податковими агентами;
- обсяги та категорія радіоактивних відходів, що утворюються внаслідок діяльності суб'єктів господарювання та/або тимчасово зберігаються їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк;
- обсяги електричної енергії, виробленої експлуатуючими організаціями ядерних установок (атомних електростанцій).

Рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України сплачується суб'єктами господарювання, які експлуатують об'єкти магістральних трубопроводів та надають послуги з транспортування вантажу трубопроводами України.

Платником рентної плати за транзит природного газу територією України є уповноважений Кабінетом Міністрів України суб'єкт господарювання, який надає послуги з його транзиту територією України.

Об'єктом оподаткування рентною платою для нафти та нафтопродуктів є їх фактичні обсяги, що транспортуються територією України у податковому (звітному) періоді. Для природного газу та аміаку об'єктом оподаткування є сума добутків відстаней відповідних маршрутів їх транспортування, узгоджених між платником рентної плати та замовником на відповідний податковий (звітний) період, на обсяги природного газу та аміаку, транспортованих кожним маршрутом транспортування.

Платниками *рентної плати за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні*, є суб'єкти господарювання, які здійснюють видобуток (у тому числі під час геологічного вивчення) вуглеводневої сировини на підставі спеціальних дозволів на користування надрами, отриманих в установленому законодавством порядку.

Об'єктом оподаткування рентною платою є обсяг видобутої вуглеводневої сировини у податковому (звітному) періоді. Об'єкт оподаткування рентною платою природного газу зменшується на обсяг рециркулюючого природного газу, який визначається платником за показниками вимірювальних пристроїв, що зазначені у журналі обліку видобутих корисних копалин з дотриманням самостійно затверджених платником відповідно до вимог ліцензійних умов схем руху видобутої вуглеводневої сировини на виробничих ділянках та місцях зберігання з урахуванням складу вихідної сировини, умов конкретного виробництва, особливостей технологічного процесу.

Плата за користування надрами — загальнодержавний платіж, який справляється у вигляді:

- плати за користування надрами для видобування корисних копалин;
- плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин.

Відповідно платниками *плати за користування надрами для видобування корисних копалин* є суб'єкти господарювання, зареєстровані відповідно до закону як підприємці, які набули права користування об'єктом (ділянкою) надр на підставі отриманих спеціальних дозволів на користування надрами в межах конкретних ділянок надр з метою провадження господарської діяльності з видобування корисних копалин, у тому числі під час геологічного вивчення в межах зазначених у таких спеціальних дозволах об'єктів (ділянок) надр.

Об'єктом оподаткування плати за користування надрами для видобування корисних копалин на кожній наданій у користування ділянці надр, що визначена у відповідному спеціальному дозволі, є обсяг видобутої у податковому (звітному) періоді корисної копалини (мінеральної сировини) або обсяг погашених у податковому (звітному) періоді запасів корисних копалин.

Базою оподаткування є вартість обсягів видобутих у податковому (звітному) періоді корисних копалин (мінеральної сировини), яка окремо обчислю-

ється для кожного виду корисної копалини (мінеральної сировини) для кожної ділянки надр на базових умовах поставки (склад готової продукції гірничодобувного підприємства).

Плату за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, здійснюють юридичні та фізичні особи — суб'єкти господарської діяльності, які використовують у межах території України ділянки надр для:

- зберігання природного газу, нафти, газоподібних та інших рідких нафтопродуктів;
- витримування виноматеріалів, виробництва і зберігання винопродукції;
- вирощування грибів, овочів, квітів та інших рослин;
- зберігання харчових продуктів, промислових та інших товарів, речовин і матеріалів;
- провадження інших видів господарської діяльності.

Об'єктом оподаткування платою за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, є обсяг підземного простору (ділянки) надр:

— для зберігання природного газу та газоподібних продуктів — активний обсяг зберігання газу в пористих чи тріщинуватих геологічних утвореннях (пластах-колекторах);

— для зберігання нафти та інших рідких нафтопродуктів — обсяг спеціально створених та існуючих гірничих виробок (відпрацьованих і пристосованих), а також природних порожнин (печер);

— для витримування виноматеріалів, виробництва і зберігання винопродукції, вирощування грибів, овочів, квітів та інших рослин, зберігання харчових продуктів, промислових та інших товарів, речовин і матеріалів, провадження інших видів господарської діяльності — площа підземного простору, що надана у користування в спеціально створених та існуючих гірничих виробках (відпрацьованих і пристосованих), а також природних порожнинах (печерах).

Плата за землю як майновий податок в Україні справляється у вигляді земельного податку та орендної плати.

Платниками земельного податку є:

- власники земельних ділянок, земельних часток (паїв);
- землекористувачі.

Об'єктами оподаткування земельним податком визначено:

- земельні ділянки, які перебувають у власності або користуванні;
- земельні частки (паї), які перебувають у власності.

Базою оподаткування є нормативна грошова оцінка земельних ділянок з урахуванням коефіцієнта індексації, а також площа земельних ділянок, нормативну грошову оцінку яких не проведено.

Платниками збору у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими

когенераційними установками є оптовий постачальник електричної енергії та виробники електричної енергії, які мають ліцензію на право здійснення підприємницької діяльності з виробництва електричної енергії і продають її поза оптовим ринком електричної енергії, та теплової енергії.

Об'єктом оподаткування цим збором є:

— для оптового постачальника електричної енергії — вартість відпущеної електричної енергії без урахування податку на додану вартість;

— для юридичних осіб — вартість відпущеної електричної енергії, що продається поза оптовим ринком електричної енергії, зменшена на вартість електричної енергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками та/або з відновлюваних джерел енергії, а для гідроенергії — виключно у частині виробленої малими гідроелектростанціями без урахування податку на додану вартість.

Збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності сплачують суб'єкти господарювання та їх відокремлені підрозділи, які провадять діяльність з постачання природного газу споживачам на підставі укладених з ними договорів.

Об'єктом оподаткування цим збором є вартість природного газу в обсязі, відпущеному кожній категорії споживачів у звітному періоді, яка визначається на підставі актів приймання-передачі газу, підписаних платником та відповідним споживачем (для населення — на підставі облікових документів), з урахуванням відповідного тарифу.

Платниками збору за користування радіочастотним ресурсом України є загальні користувачі такого ресурсу, визначені законодавством про радіочастотний ресурс, які користуються ним у межах виділеної частини смуг радіочастот загального користування на підставі:

— ліцензії на користування радіочастотним ресурсом України;

— ліцензії на мовлення та дозволу на експлуатацію радіоелектронного засобу та випромінювального пристрою;

— дозволу на експлуатацію радіоелектронного засобу та випромінювального пристрою, отриманого на підставі договору з власником ліцензії на мовлення;

— дозволу на експлуатацію радіоелектронного засобу та випромінювального пристрою.

Об'єктом оподаткування цим збором є ширина смуги радіочастот, що визначається як частина смуги радіочастот загального користування у відповідному регіоні та зазначена в ліцензії на користування радіочастотним ресурсом України або в дозволі на експлуатацію радіоелектронного засобу та випромінювального пристрою для технологічних користувачів та тих, які користуються радіочастотним ресурсом для розповсюдження телерадіопрограм.

Збір за спеціальне використання води сплачують водокористувачі — суб'єкти господарювання незалежно від форми власності: юридичні особи, їх філії, відділення, представництва, інші відокремлені підрозділи без створення

юридичної особи (крім бюджетних установ), постійні представництва нерезидентів, а також фізичні особи — підприємці, які використовують воду, отриману шляхом забору води з водних об'єктів (первинні водокористувачі) та/або від первинних або інших водокористувачів (вторинні водокористувачі), для потреб гідроенергетики, водного транспорту і рибальства.

Об'єктом оподаткування цим збором є фактичний обсяг води, який використовують водокористувачі, з урахуванням обсягу втрат води в їх системах водопостачання.

Об'єктом оподаткування збором за спеціальне використання води без її виділення з водних об'єктів є:

— для потреб гідроенергетики — фактичний обсяг води, що пропускається через турбіни гідроелектростанцій для вироблення електроенергії;

— для потреб водного транспорту — час використання поверхневих вод вантажним самохідним і несамохідним флотом, що експлуатується (залежно від тоннажності), та пасажирським флотом, що експлуатується (залежно від кількості місць).

Платниками збору за спеціальне використання лісових ресурсів є лісокористувачі — юридичні особи, їх філії, відділення, інші відокремлені підрозділи, що не мають статусу юридичної особи, постійні представництва нерезидентів, які отримують доходи з джерел їх походження з України або виконують агентські (представницькі) функції стосовно таких нерезидентів або їх засновників, фізичні особи (крім фізичних осіб, які мають право безоплатно без видачі спеціального дозволу використовувати лісові ресурси відповідно до лісового законодавства), а також фізичні особи — підприємці, які здійснюють спеціальне використання лісових ресурсів на підставі спеціального дозволу (лісорубного чи лісового квитка) або відповідно до умов договору довгострокового тимчасового користування лісами.

Об'єктом оподаткування збором за спеціальне використання лісових ресурсів є:

— деревина, заготовлена в порядку рубань головного користування;

— деревина, заготовлена під час проведення заходів щодо поліпшення якісного складу лісів, їх оздоровлення, посилення захисних властивостей та з розчищення лісових ділянок, вкритих ліською рослинністю, у зв'язку з будівництвом гідровузлів, трубопроводів, шляхів тощо;

— другорядні лісові матеріали;

— побічні лісові користування;

— використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей та проведення науково-дослідних робіт.

Фіксований сільськогосподарський податок у Податковому кодексі України віднесений до спеціальних податкових режимів. Платниками податку можуть бути сільськогосподарські товаровиробники, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 %.

Водночас не може бути зареєстрований як платник податку:

— суб'єкт господарювання, у якого понад 50 % доходу, отриманого від дажу сільськогосподарської продукції власного виробництва та продукту переробки, становить дохід від реалізації декоративних рослин, диких тварин і птахів, хутряних виробів і хутра;

— суб'єкт господарювання, що провадить діяльність з виробництва та лізації піддакцизних товарів, крім виноматеріалів виноградних, вироблених у підприємствах первинного виноробства для підприємств вторинного виноробства, які використовують такі виноматеріали для виробництва готової продукції;

— суб'єкт господарювання, який на день подання документів для набуття статусу платника податку має податковий борг (недоїмку), за винятком безсплатного податкового боргу (недоїмки), який виник внаслідок дії обставин непереборної сили (форс-мажорних обставин).

Об'єктом оподаткування фіксованим сільськогосподарським податком сільськогосподарських товаровиробників є площа сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень) та земель водного фонду, що перебуває у власності сільськогосподарського товаровиробника, надана йому у користування, у тому числі на умовах оренди.

Базою оподаткування податком для сільськогосподарських товаровиробників є нормативна грошова оцінка одного гектара сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень), проведена за станом на 1 липня 1995 р.; для земель водного фонду нормативна грошова оцінка одного гектара ріллі в Автономній Республіці Крим або в області, проведена за станом на 1 липня 1995 р.

Збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства справляється з 1 січня 2015 р. відповідно до Закону України "Про збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства". Платниками збору є суб'єкти підприємницької діяльності незалежно від форм власності й підпорядкування, які лізують в оптово-роздрібній торговельній мережі алкогольні напої та пиво випадку неодноразового перепродажу на території України однієї і тієї самої партії алкогольних напоїв та пива платником збору є суб'єкт підприємницької діяльності, який отримав вказану партію від товаровиробника і виручку від реалізації. У разі ввезення в Україну і реалізації імпортованих алкогольних напоїв та пива платником збору є суб'єкт підприємницької діяльності, який отримав виручку на першому етапі реалізації на території України вказаних товарів.

Об'єктом оподаткування цим збором визначена виручка, одержана від реалізації в оптово-роздрібній торговельній мережі алкогольних напоїв та пива.

Місцеві податки та збори — це обов'язкові податки і збори, які встановлюються органами влади базового рівня управління згідно з чинним законодавством України, є обов'язковими до сплати на території відповідних адміністративно-територіальних одиниць і зараховуються в їх бюджети.

До місцевих належать податки та збори, що встановлені відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, визначених Податковим кодексом України, рішеннями сільських, селищних і міських рад у межах їх повноважень, і є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад.

Сільські, селищні, міські ради в межах своїх повноважень приймають рішення про встановлення місцевих податків та зборів, яке здійснюється ними у порядку, визначеному Податковим кодексом. При прийнятті рішення про встановлення місцевих податків та зборів обов'язково визначаються об'єкт оподаткування, платник податків і зборів, розмір ставки, податковий період та інші обов'язкові елементи, визначені Податковим кодексом з дотриманням критеріїв, встановлених у ньому для відповідного місцевого податку чи збору. При цьому не дозволяється сільським, селищним, міським радам встановлювати індивідуальні пільгові ставки місцевих податків та зборів для окремих юридичних та фізичних осіб — підприємців і фізичних осіб або звільняти їх від сплати таких податків та зборів.

Згідно з чинним законодавством в Україні справляються такі місцеві податки та збори (рис. 5.6).

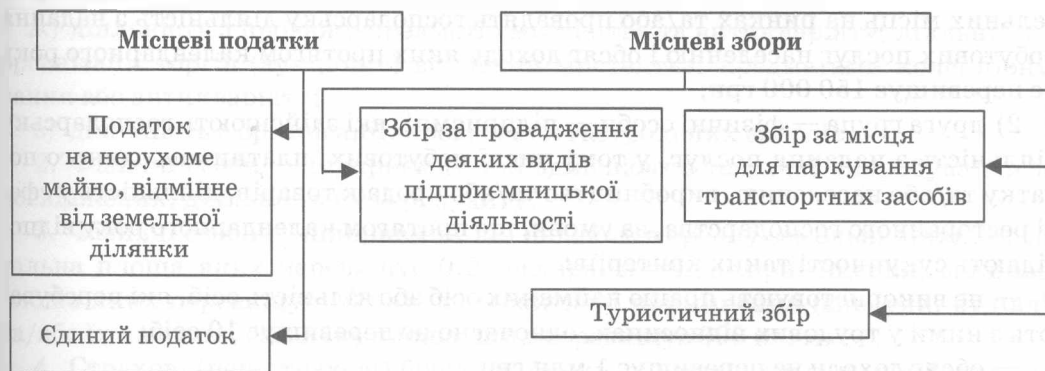

Рис. 5.6. Місцеві податки і збори, що справляються в Україні

Платниками податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, є фізичні та юридичні особи, в тому числі нерезиденти, які є власниками об'єктів житлової нерухомості.

Об'єктом оподаткування цим податком є об'єкт житлової нерухомості. При цьому не належать до об'єкта оподаткування:

- об'єкти житлової нерухомості, які перебувають у власності держави або територіальних громад (їх спільній власності);
- об'єкти житлової нерухомості, які розташовані в зонах відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення;
- будівлі дитячих будинків сімейного типу;

— садовий або дачний будинок, але не більше одного такого об'єкта на одного платника податку;

— об'єкти житлової нерухомості, які належать багатодітним сім'ям та прийомним сім'ям, у яких виховується троє та більше дітей, але не більше одного такого об'єкта на сім'ю;

— гуртожитки.

Базою оподаткування податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, є житлова площа об'єкта житлової нерухомості. У разі наявності у платника податку кількох об'єктів оподаткування база оподаткування обчислюється окремо за кожним з таких об'єктів.

Сплата єдиного податку при переході на спрощену систему оподаткування, обліку та звітності віднесена до спеціальних податкових режимів. Юридична особа чи фізична особа — підприємець може самостійно обрати спрощену систему оподаткування, якщо така особа відповідає встановленим законодавством вимогам та реєструється платником єдиного податку. Зокрема, суб'єкти господарювання, які застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності, поділяються на такі групи платників єдиного податку:

1) перша група — фізичні особи — підприємці, які не використовують працю найманих осіб, здійснюють виключно роздрібний продаж товарів з торговельних місць на ринках та/або провадять господарську діяльність з надання побутових послуг населенню і обсяг доходу яких протягом календарного року не перевищує 150 000 грн;

2) друга група — фізичні особи — підприємці, які здійснюють господарську діяльність з надання послуг, у тому числі побутових, платникам єдиного податку та/або населенню, виробництво та/або продаж товарів, діяльність у сфері ресторанного господарства, за умови, що протягом календарного року відповідають сукупності таких критеріїв:

— не використовують працю найманих осіб або кількість осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах, одночасно не перевищує 10 осіб;

— обсяг доходу не перевищує 1 млн грн.

Водночас дія цієї умови не поширюється на фізичних осіб — підприємців, які надають посередницькі послуги з купівлі, продажу, оренди та оцінювання нерухомого майна. Такі фізичні особи — підприємці належать виключно до третьої групи платників єдиного податку, якщо відповідають вимогам, встановленим для третьої групи;

3) третя група — фізичні особи — підприємці, які протягом календарного року відповідають сукупності таких критеріїв:

— не використовують працю найманих осіб або кількість осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах, одночасно не перевищує 20 осіб;

-- обсяг доходу не перевищує 3 млн грн;

4) четверта група — юридичні особи — суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми, які протягом календарного року відповідають сукупності таких критеріїв:

- середньооблікова кількість працівників не перевищує 50 осіб;
- обсяг доходу не перевищує 5 млн грн.

Не можуть бути платниками єдиного податку:

1. Суб'єкти господарювання (юридичні особи та фізичні особи — підприємці), які здійснюють:

- а) діяльність з організації, проведення азартних ігор;
- б) обмін іноземної валюти;
- в) виробництво, експорт, імпорт, продаж підакцизних товарів (крім роздрібного продажу паливно-мастильних матеріалів в ємностях до 20 літрів та діяльності фізичних осіб, пов'язаної з роздрібним продажем пива і столових вин);
- г) видобуток, виробництво, реалізацію дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, у тому числі органогенного утворення;
- ґ) видобуток, реалізацію корисних копалин;
- д) діяльність у сфері фінансового посередництва, крім діяльності у сфері страхування, яка здійснюється страховими агентами, визначеними Законом України "Про страхування", сюрвейерами, аварійними комісарами та аджастерами;
- е) діяльність з управління підприємствами;
- є) діяльність з надання послуг пошти і зв'язку;
- ж) діяльність з продажу предметів мистецтва та антикваріату, діяльність з організації торгів (аукціонів) виробами мистецтва, предметами колекціонування або антикваріату;
- з) діяльність з організації, проведення гастроляльних заходів.

2. Фізичні особи — підприємці, які здійснюють технічні випробування та дослідження, діяльність у сфері аудиту.

3. Фізичні особи — підприємці, які надають в оренду земельні ділянки, загальна площа яких перевищує 0,2 гектара, житлові приміщення, загальна площа яких перевищує 100 кв. м, нежитлові приміщення (споруди, будівлі) та/або їх частини, загальна площа яких перевищує 300 кв. м.

4. Страхові (перестрахові) брокери, банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії, інші фінансові установи, визначені законом; реєстратори цінних паперів.

5. Суб'єкти господарювання, у статутному капіталі яких сукупність часток, що належать юридичним особам, які не є платниками єдиного податку, дорівнює або перевищує 25 %.

6. Представництва, філії, відділення та інші відокремлені підрозділи юридичної особи, яка не є платником єдиного податку.

7. Фізичні та юридичні особи — нерезиденти.

8. Суб'єкти господарювання, які на день подання заяви про реєстрацію платником єдиного податку мають податковий борг, крім безнадійного податкового боргу, що виник внаслідок дії обставин непереборної сили (форс-мажорних обставин).

Платниками збору за місця для паркування транспортного засобу є юридичні особи, їх філії (відділення, представництва), фізичні особи — підприємці, які згідно з рішенням сільської, селищної або міської ради організують та провадять діяльність із забезпечення паркування транспортних засобів на майданчиках для платного паркування та спеціально відведених автостоянках.

Об'єктом оподаткування цього збору є земельна ділянка, яка згідно з рішенням сільської, селищної або міської ради спеціально відведена для забезпечення паркування транспортних засобів на автомобільних дорогах загального користування, тротуарах або інших місцях, а також комунальні гаражі, стоянки, паркінги (будівлі, споруди, їх частини), які побудовані за рахунок коштів місцевого бюджету, за винятком площі земельної ділянки, яка відведена для безоплатного паркування транспортних засобів, передбачених ст. 30 Закону України “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні”.

Базою оподаткування збору за місця для паркування транспортного засобу є площа земельної ділянки, відведена для паркування, а також площа комунальних гаражів, стоянок, паркінгів (будівель, споруд, їх частин), які побудовані за рахунок коштів місцевого бюджету.

Збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності сплачують суб'єкти господарювання (юридичні особи та фізичні особи — підприємці), їх відокремлені підрозділи, які отримують в установленому порядку торгові патенти та провадять такі види підприємницької діяльності:

- торговельну діяльність у пунктах продажу товарів;
- діяльність з надання платних побутових послуг за переліком, визначеним Кабінетом Міністрів України;
- торгівлю валютними цінностями у пунктах обміну іноземної валюти;
- діяльність у сфері розваг (крім проведення державних грошових лотерей).

Платниками туристичного збору є громадяни України, іноземці, а також особи без громадянства, які прибувають на територію адміністративно-територіальної одиниці, на якій діє рішення сільської, селищної та міської ради про встановлення туристичного збору, та отримують послуги з тимчасового проживання (ночівлі) із зобов'язанням залишити місце перебування в зазначений строк.

Разом з тим, до платників збору не відносять:

- осіб, які постійно проживають, у тому числі на умовах договорів найму, у селі, селищі або місті, радами яких встановлено такий збір;
- осіб, які прибули у відрядження;
- інвалідів, дітей-інвалідів та осіб, що супроводжують інвалідів I групи або дітей-інвалідів (не більше одного супроводжувачого);
- ветеранів війни;
- учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;
- осіб, які прибули за путівками в санаторії та пансіонати.

Місцеві податки та збори у повному обсязі сплачуються до місцевих бюджетів.

5.4. Організація податкової роботи та діяльність Державної податкової служби

Податкова робота — це діяльність держави, її органів, а також платників податків у процесі правового регламентування, нарахування, сплати та зарахування податків і зборів, а також контролю за своєчасністю та повнотою їх надходження до бюджету.

Суб'єктами податкової роботи в Україні є:

— *Верховна Рада України* — приймає закони у сфері оподаткування, встановлює на території України загальнодержавні податки і збори, визначає перелік місцевих податків та зборів;

— *органи виконавчої влади* (Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів, Державне казначейство, Міністерство економіки) — забезпечують дію механізмів справляння податків і податкових платежів;

— *органи податкової служби* — розробляють нормативно-правову базу дії законів про оподаткування, ведуть облік платників і податкових надходжень, проводять роз'яснення податкового законодавства, здійснюють контроль за дотриманням податкового законодавства, притягують до відповідальності його порушників;

— *платники податків* — нараховують і сплачують податки та збори, подають податкову звітність, несуть відповідальність за порушення податкового законодавства.

Податкова робота містить такі основні елементи:

— встановлення правової бази (законодавчої бази та інструктивно-методичного забезпечення);

— нарахування, облік та сплату податків і зборів;

— адміністрування податків і зборів;

— контроль за своєчасністю та повнотою надходження податків і зборів до бюджету;

— визначення способів утримання та справляння податків;

— встановлення форм і способів розрахунків із бюджетом.

Основою податкової роботи є правове регламентування порядку встановлення та справляння податків і зборів. Функцію прийняття законодавчих актів у податковій сфері здійснюють вищі органи державної влади. Підготовкою законопроектів з питань оподаткування в Україні займаються Кабінет Міністрів України та Державна податкова служба України, приймає закони Верховна Рада України.

Податкове законодавство України складається з Конституції України, Податкового кодексу України, Митного кодексу України та інших законів з питань митної справи у частині регулювання правовідносин, що виникають у

зв'язку з оподаткуванням ввізним або вивізним митом операцій з переміщення товарів через митний кордон України, чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і якими регулюються питання оподаткування, нормативно-правових актів, прийнятих на підставі та на виконання Податкового кодексу та законів з питань митної справи, рішень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування з питань місцевих податків та зборів, прийнятих за правилами, встановленими податковим законодавством. Правове забезпечення організації податкової роботи в Україні зображено на рис. 5.7.

З 1 січня 2011 р. основним податковим законодавчим актом є Податковий кодекс України, який регулює відносини у сфері справляння податків і зборів, зокрема визначає вичерпний перелік податків та зборів, що справляються в Україні, та порядок їх адміністрування, платників податків та зборів, їх права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час здійснення податкового контролю, а також відповідальність за порушення податкового законодавства.

Функцію здійснення адміністрування податків та зборів, а також контролю за дотриманням вимог податкового законодавства покладено на контролюючі органи, якими є:

— органи Державної податкової служби — щодо податків, які справляються до бюджетів та державних цільових фондів (крім тих, контроль за якими покладено на митні органи), а також стосовно законодавства, контроль за дотриманням якого покладається на органи Державної податкової служби;

— митні органи — щодо мита, акцизного податку, податку на додану вартість, інших податків, які відповідно до податкового законодавства справляються у разі ввезення (пересилання) товарів і предметів на митну територію України або територію спеціальної митної зони або вивезення (пересилання) товарів і предметів з митної території України або території спеціальної митної зони.

При цьому, порядок контролю митними органами за сплатою платниками ПДВ та акцизного податку встановлюється спільним рішенням центрального органу Державної податкової служби та спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади в галузі митної справи.

Інші державні органи не мають права проводити перевірки своєчасності, достовірності, повноти нарахування та сплати податків, у тому числі на запит правоохоронних органів.

Основним законодавчим актом, що регулює діяльність Державної податкової служби (ДПС) України є Закон України "Про державну податкову службу в Україні" від 4 грудня 1990 р. № 509-ХІІ зі змінами і доповненнями. Компетенція контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час здійснення податкового контролю регламентована Податковим кодексом України.

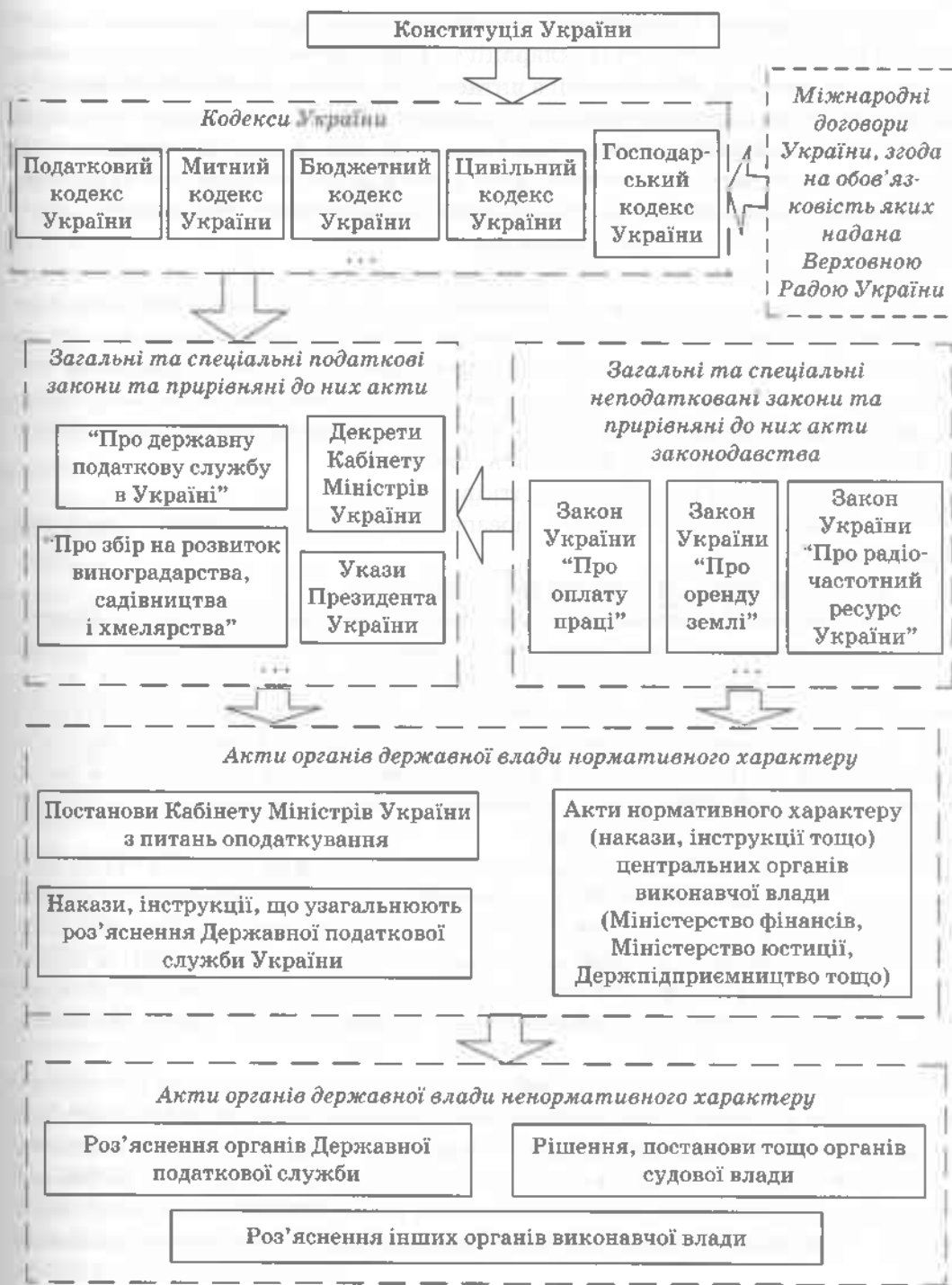

Рис. 5.7. Законодавче й інформаційне забезпечення податкової роботи

Податкові органи уповноважені приймати і перевіряти правильність вивчення податкової звітності (декларації та розрахунків); безоплатно надавати платникам податків консультації з питань практичного застосування норм податкового законодавства (в усній або письмовій формі); визначати самостійні суми податкових та грошових зобов'язань платників податків у встановлених законодавством випадках; здійснювати заходи щодо забезпечення погашення податкового боргу в межах їх повноважень та притягувати до відповідальності порушників податкового законодавства.

Важливою складовою адміністрування податків і зборів є податковий контроль — система заходів, що вживаються контролюючими органами для контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань проведення бухгалтерських та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Податковий контроль здійснюється шляхом:

- ведення обліку платників податків;
- інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів Державної податкової служби;
- перевірок щодо дотримання законодавства.

Облік платників податків ведеться з метою створення умов для здійснення контролюючими органами контролю за правильністю нарахування, своєчасністю і повнотою сплати податків, нарахованих фінансових санкцій, дотримання податкового та іншого законодавства. Взяттю на облік або реєстрації податкових органах підлягають всі платники податків. При цьому, взяттю на облік в органах ДПС юридичних осіб, їх відокремлених підрозділів, а також фізичних осіб-підприємців здійснюється незалежно від наявності обов'язку щодо сплати того або іншого податку та збору.

З метою проведення податкового контролю платники податків підлягають реєстрації або взяттю на облік у податкових органах за місцезнаходженням юридичних осіб і їх відокремлених підрозділів, місцем проживання (основне місце обліку), а також за місцем розташування (реєстрації) їх підрозділів, рухомого та нерухомого майна, об'єктів оподаткування або об'єктів, пов'язаних з оподаткуванням або через які провадиться діяльність (неосновне місце обліку).

Податкові органи зобов'язані забезпечити достовірність даних про платників податків у Єдиному банку даних про платників податків юридичних осіб та Державному реєстрі фізичних осіб — платників податків, реєстрі платників податку на додану вартість, реєстрі неприбуткових організацій та інших реєстрах, що формуються та ведуться органами Державної податкової служби з захистом від несанкціонованого доступу, оновлення, архівування та відновлення даних.

Інформація, яка збирається, використовується та формується податковими органами у зв'язку з обліком платників податків, вноситься до інформаційної бази

баз даних і використовується з урахуванням обмежень, передбачених для податкової інформації з обмеженим доступом.

Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності Державної податкової служби — комплекс заходів зі збору, опрацювання та використання інформації, необхідної для виконання органами Державної податкової служби покладених на них функцій та завдань.

Для інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності податкових органів використовується інформація, яка надходить:

- від платників податків та податкових агентів;
- від органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та Національного банку України;
- від банків, інших фінансових установ — інформація про наявність та рух коштів на рахунках платника податків;
- від органів влади інших держав, міжнародних організацій або нерезидентів;
- від підрозділів податкової служби та митних органів — за результатами податкового контролю тощо.

Зібрана податкова інформація та результати її опрацювання використовуються для виконання покладених на органи Державної податкової служби функцій та завдань.

Стосовно перевірок щодо дотримання законодавства, податкові органи мають право проводити такі їх види, як камеральні, документальні (планові або позапланові; виїзні або невиїзні) та фактичні перевірки.

Камеральною вважається перевірка, яка проводиться у приміщенні органу ДПС виключно на підставі даних, зазначених у податкових деклараціях (розрахунках) платника податків. Документальною перевіркою вважається перевірка, предметом якої є своєчасність, достовірність, повнота нарахування та сплати усіх податків та зборів, а також дотримання валютного та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, дотримання роботодавцем законодавства щодо укладення трудового договору, оформлення трудових відносин з працівниками (найманими особами).

Фактичною вважається перевірка, що здійснюється за місцем фактичного провадження платником податків діяльності, розташування господарських або інших об'єктів права власності такого платника. Така перевірка здійснюється податковим органом щодо дотримання порядку здійснення платниками податків розрахункових операцій, ведення касових операцій, наявності ліцензій, патентів, свідоцтв, у тому числі свідоцтв про державну реєстрацію, виробництва та обігу підакцизних товарів, дотримання роботодавцем законодавства щодо укладення трудового договору, оформлення трудових відносин з працівниками (найманими особами).

Результати перевірок (крім камеральних) оформлюються у формі акта (у разі встановлення порушень) або довідки (якщо порушень немає), які підпису-

ються посадовими особами органу Державної податкової служби та платниками податків.

Контроль за правильністю і своєчасністю надходження податкових платежів і боротьба з порушниками податкового законодавства є основною стратегічною функцією Державної податкової служби України. Тактику боротьби з порушниками податкового законодавства диктує сама природа фіскальних порушень. Це заходи етично-виховного, профілактичного, контрольного і карно-репресивного характеру. Вистежуючи податкових зловмисників, які ухиляються від сплати податків, представники податкової служби змушені реагувати на мотиви їхньої поведінки та зміст їхніх дій. Узагальнюючи цю проблему, необхідно зазначити, що такий аспект включає два основні напрями роботи податкової служби: контрольний та соціально-психологічний. Головне у цій справі — організаційний потенціал, компетентність і професіоналізм представників контролюючих органів.

ПРАКТИКУМ

Базові терміни і поняття

Податки; загальнодержавні податки і збори; майнові податки; місцеві податки і збори; прямі податки; непрямі податки; податки на споживання; податкова політика; податкова система; система оподаткування; платники податків; об'єкт оподаткування; база оподаткування; податкова робота; податкова звітність; податковий контроль.

Контрольні запитання і завдання

1. Охарактеризуйте соціально-економічний зміст податків та виокремте характерні особливості, які вирізняють їх з-поміж інших видів податкових платежів.
2. У чому виявляється зміст функцій податку та їх природа?
3. Назвіть основні елементи податку.
4. Дайте характеристику ознак класифікації податків та перелічіть їх види.
5. Охарактеризуйте зміст прямих і непрямих податків, їх переваги і недоліки.
6. Сформулюйте зміст податкової політики.
7. Проаналізуйте критерії формування податкової політики.
8. Дайте визначення податкової системи і назвіть її основні складові.

9. Назвіть наукові принципи побудови податкової системи.
10. Охарактеризуйте структуру системи оподаткування України.
11. Розкрийте зміст податкової роботи та її основні елементи.
12. Назвіть суб'єктів податкової роботи в Україні та перелічіть їх основні функції.
13. Опишіть правове регламентування податкової роботи в Україні.
14. Перелічіть основні функції ДПС України та напрями адміністрування податків і зборів.
15. Охарактеризуйте складові податкового контролю.

Рекомендована література

1. Андрущенко В.Л. Податкові системи зарубіжних країн : навч. посіб. / В.Л. Андрущенко, О.Д. Данілов. — К. : Комп'ютер прес, 2004. — 300 с.
2. Десятнюк О.М. Моніторинг податкових ризиків: теорія та практика : монографія / О.М. Десятнюк. — Т. : ТНЕУ, 2009. — 312 с.
3. Іванов Ю.Б. Податкова система : підручник / Ю.Б. Іванов, А.І. Крисоватий, О.М. Десятнюк. — К. : Атіка, 2006. — 920 с.
4. Крисоватий А.І. Теоретико-організаційні домінанти та практика реалізації податкової політики в Україні : монографія / А.І. Крисоватий. — Т. : Карт-бланш, 2005. — 371 с.
5. Крисоватий А.І. Домінанти гармонізації оподаткування: національні та міжнародні вектори : монографія / А.І. Крисоватий, В.А. Валігура. — Т. : Підручники і посібники, 2010. — 248 с.
6. Налоговые реформы. Теория и практика : монография / [И.А. Майбууров и др.] ; под. ред. И.А. Майбуурова, Ю.Б. Иванова. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2010. — 463 с.
7. Налогообложение: теории, проблемы, решения / [В.П. Вишневский, А.С. Веткин, Е.Н. Вишневская и др.] ; под общ. ред. В.П. Вишневого. — Донецк : ДонНТУ, ИЭП НАН Украины, 2006. — 504 с.
8. Науково-практичний коментар до Податкового кодексу України / кол. авторів [заг. ред. М.Я. Азаров]. — К. : Міністерство фінансів України, 2010. — 448 с.
9. Податова політика: теорія, методологія, інструментарій : навч. посіб. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Ю.Б. Іванова, д-ра екон. наук, проф. І.А. Майбуурова. — Х. : ІНЖЕК, 2010. — 492 с. — С. 377—384.
10. Податкова політика України : навч. посіб. / П.В. Мельник, З.С. Варналій, Л.Л. Тарангул [та ін.] ; за ред. П.В. Мельника. — К. : Знання України, 2010. — 505 с.
11. Податкова політика України: стан, проблеми та перспективи : монографія / П.В. Мельник, Л.Л. Тарангул, З.С. Варналій [та ін.] ; за ред. З.С. Варналія. — К. : Знання України, 2008. — 675 с.

12. Податковий кодекс України // *Голос України*. — 2010. — № 22 (4979-4980). — С. 4—62.

13. Реформирование налоговых систем: теория, методология и практика монография / под. ред. И.А. Майбурова, Ю.Б. Иванова, А.И. Крысоватов. — К. : Кондор, 2011. — 352 с.

14. Становлення доктрини фінансової системи України : монографія / за ред. С.І. Юрія, О.М. Десятнюк. — Т. : Екон. думка, 2008. — 192 с.

15. Соколовська А.М. Податкова система держави: теорія і практика становлення / А.М. Соколовська. — К. : Знання-Прес, 2004. — 454 с.

16. Суторміна В.М. Держава — податки — бізнес / В.М. Суторміна, В.М. Досов, В.Л. Андрущенко. — К. : Либідь, 1992. — 328 с.